

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

ODPOVĚDNOST(i) V RÁMCI SOCIÁLNÍ
PRÁCE

Individuální konstrukty pojmu odpovědnost u pracovníků a
pracovnic vykonávajících svou profesi v chráněných dílnách v
rámci organizace pracující s lidmi s postižením

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Autor:	Jan KAŇÁK
Vedoucí práce:	PaedDr. Marie VORLOVÁ
Studijní program:	B7502 Sociální práce
Studijní obor:	Pastorační a sociální práce
Rok odevzdání:	2007

Prohlášení:

1. Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem Odpovědnost(i) v sociální práci napsal samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů.
2. Souhlasím s tím, aby byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a soukromého studia.

V Praze dne 1. května 2007

Jan Kaňák

Bibliografická citace:

Odpovědnost(i) v rámci sociální práce [rukopis] : Individuální konstrukty pojmu odpovědnost u pracovníků a pracovníc vykonávajících svou profesi v chráněných dílnách v rámci organizace pracující s lidmi s postižením : bakalářská práce / Jan Kaňák; vedoucí práce: PaedDr. Marie Vorlová. Praha, 2007. 87 s.

Anotace

Cílem bakalářské práce je představit pojem odpovědnost tak, jak si jej vykládají pracovníci a pracovníce poskytující službu v rámci organizace klientům a klientkám s postižením v chráněných dílnách. Byla zjišťována jak individuální interpretace, tak styčný bod - to co mají interpretace společného.

Kvalitativní výzkum, který probíhal formou rozhovorů s pracovníky na půdě organizace přinesl následující zjištění. Na obecné rovině si pracovník a pracovníce vykládají pojem odpovědnosti buď jako Postup nebo jako Slovesné určení. Pro první případ je důležitá svoboda a možnost vědomého určení následků jednání. Do reflexe je zahrnut jak cíl (rámec) tak samotné jednání (postup). V druhém případě je odpovědnost vymezována konkrétním slovesem a také pouze toto sloveso je podrobena reflexi. Na rovině profese pojetí odpovědnosti odpovídá obecnému, pouze je zúženo náplní práce. Objevuje se pojetí odpovědnosti na Formální a Pociťované úrovni. Formální je jasně časově ohraničena pracovní dobou a objevuje se ve vztahu k zaměstnavateli, klientům a vybavení organizace. Pociťovaná překračuje pracovní dobu a objevuje se ve vztahu k sobě a kolegům a v komunikaci s klienty a klientkami. Konečně pracovní náplň je oním bodem, okolo kterého se pojetí profesní odpovědnosti sdružují.

počet znaků: 100 117

klíčová slova: odpovědnost, individuální interpretace, konstruktivismus, pracovníci, chráněné dílny, lidé s postižením

Summary

Accountability(ies) in Terms of Social Work (Individual Interpretation of the Concept of "Accountability" made by Workers, who provide Service to People with Disabilities in Sheltered Workshops)

The aim of the Bachelor thesis is to present individual interpretations of the concept of "accountability" made by workers who provide services in sheltered

workshops to people with disabilities in one particular organization. The research of the interpretations focused on the individual as well as on the shared.

The qualitative research done by interviewing employees in the grounds of the organisation brought following findings. In broad sense, accountability is comprehended by the employees either as a procedure or a determination by a certain verb. Freedom and possibility of conscious estimation of consequences is characteristic for the first case. The reflection includes the frame as well as the action as such. In the second case the definition of accountability is done by means of verb specification. The reflection focuses on the verb and its interpretations. The two approaches of the "Procedure" and "Determination by verb" are almost the same in the broad sense and in professional sense too. The range of accountability is deeply specified by the scope of jobsheet. There are two more concepts of accountability in terms of profession: Formal (methodic) and Felt-level. The formal accountability is limited by working hours and it includes the relationship to employer, clients and equipment. The felt-level exceeds working hours and includes the relationships to colleagues, communication with clients. Finally, the meeting point for professional accountability of individual interpretation is the scope of employment.

Key words: accountability, individual interpretations, constructivism, employees, sheltered workshops, people with disabilities

PODĚKOVÁNÍ:

Rád bych na tomto místě především poděkoval vedoucí práce paní PaedDr. Marii Vorlové za vstřícnost jak k tématu, tak k průběhu a načasování konzultací a v neposlední řadě za to, že mě její připomínky držely dál od tendence rozšiřovat neustále teoretickou část o nové informace. Ano, skutečně by to ještě šlo.

Také chci poděkovat všem komunikačním partnerkám a partnerovi za ochotu mluvit se mnou o tomto tématu, a jedné komunikační partnerce za obrovskou pomoc v rámci přístupu do organizace.

Rovněž děkuji všem blízkým, že jsou mi oporou - a to nejen při psaní práce.

Děkuji

*„Co z toho, že zítra bude
líp, když vždy, když se
ráno vzbudím, je dnes.“*
anonym

*„No one really knows
enough to be a
pessimist.“*
N. Cousin

*„Jestliže lidé definují
situace jako reálné, jsou
tyto reálné ve svých
důsledcích.“*
Thomasův teorém

Obsah

ÚVOD	str. 11
I. TEORIE DOTÝKAJÍCÍ SE ODPOVĚDNOSTI	str. 13
1. JE SOCIÁLNÍ PRÁCE NORMÁLNÍ VĚDA?	str. 13
1.1. TROJÚHELNÍK SOCIÁLNÍ PRÁCE	str. 14
1.2. ŠEST PŘÍMEK SOCIÁLNÍ PRÁCE	str. 16
1.3. DOTEKY PŘÍMEK A TROJÚHELNÍKU	str. 16
2. TERAPEUTICKÉ KONFRONTACE S ODPOVĚDNOSTÍ	str. 17
2.1. ODPOVĚDNOST V PSYCHOTERAPII	str. 18
2.1.1. Ten kdo ví...	str. 19
2.1.2. Proč o tom jen mluvit,...	str. 20
2.1.3. Existenciální hrací prostor	str. 21
2.1.4. Mimo normy společnosti	str. 22
3. ODPOVĚDNOST V JINÝCH NEŽ MIKRO-SYSTÉMECH	str. 23
3.1. POLITICKÁ ODPOVĚDNOST	str. 23
3.2. ODPOVĚDNOST ÚŘEDNICKÉHO APARÁTU	str. 24
3.3. ODPOVĚDNOST V RÁMCI FEMINISTICKÉHO PARADIGMATU	str. 24
4. POJEM ODPOVĚDNOSTI V ETICE	str. 26
4.1. RŮZNOST ODPOVĚDNOSTÍ	str. 26
4.2. PRINCIP RESPONSIBILITY	str. 28
4.3. ODPOVĚDNÉ JÁ	str. 28
5. ODPOVĚDNOST V SOCIÁLNÍ PRÁCI	str. 29
5.1. ODPOVĚDNOST V ORGANIZACÍCH	str. 31
5.1.1. Model ukazatelů a model naturálních systémů	str. 31
5.1.2. Problém mnoha rukou	str. 32
5.1.3. Odpovědnost v otevřených systémech	str. 33
5.1.4. Komisionářský model v sociální práci	str. 34
5.2. ODPOVĚDNOST V ETICKÝCH KODEXECH	str. 35
5.3. BÝVALÝ/Á KLIENT/KA A ODPOVĚDNOST	str. 37
5.4. HISTORIČNOST MODELŮ ODPOVĚDNOSTI	str. 39
II. SKUTEČNĚ REALITU POUZE POPISUJEME?	str. 39
6. ZNALOSTI JENŽ SE HODÍ K REALITĚ	str. 41
6.1. VE SVĚTĚ INTERPUNKCÍ	str. 43

6.2. ODPOVĚDNOST V KONSTRUKTIVISMU A OSOBNÍ NARACI	str. 44
III. METODOLOGICKÁ ČÁST	str. 45
7. VÝZKUM INDIVIDUÁLNÍCH INTERPRETACÍ POJMU ODPOVĚDNOST V ORGANIZACI PRACUJÍCÍ S LIDMI S POSTIŽENÍM	str. 45
7.1. Cíl výzkumu a výzkumné otázky	str. 45
7.2. Dílčí výzkumné otázky	str. 45
7.3. Metoda výzkumu	str. 46
7.4. Jak budou data sebrána?	str. 46
7.5. Kritéria pro zařazení do výzkumného vzorku	str. 47
7.6. Limity použití interpretovaných dat	str. 48
IV EMPIRICKÁ ČÁST	str. 51
8.1. Charakteristika výzkumného vzorku	str. 51
8.2. Nastínění průběhu sběru dat	str. 51
9. ZJIŠTĚNÁ DATA A JEJICH INTERPRETACE	str. 52
9.1. Obecné pojetí odpovědnosti jako Postupu a jako Slovesného určení	str. 52
9.2. Pojetí odpovědnosti v rámci profese jako Formální a Pociťované	str. 57
9.3. Profesní odpovědnost a čas	str. 60
9.4. Profesní odpovědnost ve vztahu k...	str. 62
9.4.1. Odpovědnost k zaměstnavateli	str. 62
9.4.2. Odpovědnost za klienta, klientku	str. 64
9.4.3. Odpovědnost za materiální komodity	str. 65
9.4.4. Odpovědnost ke klientům a klientkám	str. 66
9.4.5. Odpovědnost sobě	str. 67
9.4.6. Odpovědnost ke kolegům	str. 68
10. ZÁVĚR	str. 69
POUŽITÉ ZDROJE	str. 75
PŘÍLOHY	str. 85

ÚVOD

V posledních několika letech se můžeme setkat - především v cizojazyčné literatuře - s tvrzením, že (z)odpovědnost jako koncept je pro sociální práci velmi významný a že vždy byla jakýmsi *conditio sine qua non* každé profese.[05] V česky psané literatuře se pojem odpovědnosti objevuje sporadičtěji. Můžeme se tak dočíst, že pracovníci a pracovnice OSPOD pod vidinou mediálního tlaku v rámci rozhodování o odebrání dítěte „přebírají zodpovědnost rodičů, protože základní zodpovědnost za dítě nemá pracovník, ale rodiče“.[04] S pojmem odpovědnost se můžeme setkat v etickém kodexu. Žádný mně známý česky psaný text se ovšem nezaměřuje právě a pouze na koncept odpovědnosti.

Předkládaný materiál by měl sloužit jako jakýsi úvod – pozvání – do tématu odpovědnosti v rámci sociální práce. Stojí na pomezí etiky a obecných teorií aplikovatelných v sociální práci coby teoretické disciplíny i aktivity prováděné konkrétními pracovníky a pracovnicemi. Což se samozřejmě projevuje na jeho struktuře.

Nejprve budou představena jednotlivá teoretická pojetí, která se nějak odpovědnosti dotýkají. Vzhledem k tomu, že sociální práce jako obor často čerpá (a konečně má tam i své kořeny) z jiných sociálně-vědních disciplín, bude odpovědnost představena nejen v rámci sociální práce, ale nejprve i v jiných společenských vědách.

Po představení různých pojetí odpovědnosti se zaměřím na konstruktivistické přístupy a kritiku zužujícího chápání teorie ve smyslu pouhého popisného konceptu a podíváme se na to, jak může být v rámci konstruktivismu uchopena odpovědnost jako taková. V metodologické části osvětlím výběr vzorku, cíl výzkumu, stejně jako výběr metody výzkumu a sběru dat. V empirické části

pak uvedu zjištěná data, pokusím se je interpretovat a naznačit možný vztah k teoretickým konceptům v první části práce.

Koncepce této práce – pozvání do zmíněné tematiky – je zvolena především kvůli tomu, že v kontextu česky psané literatury takovýto počín chybí. Je proveden jednou z několika možných cest, jimiž lze takové pozvání napsat; ta ovšem s sebou přinesla také daň ve formě zpracování.

Prosím proto čtenáře/ky¹ o shovívavost obzvlášť vůči mělkým komentářům předkládaných teoretických koncepcí. Hlubší analýzou by rozsah práce značně překročil přijatelnou mez. Doufám, že je předkládaná mozaika odpovědností alespoň konzistentní v tom smyslu, že je možné vidět kontury celku práce, že tedy není příliš impresionistická a při pohledu zblízka „nečitelná“.

V rámci genderově vyváženého textu používám vedle sebe jak mužský tak ženský rod. Jsem si vědom toho, že to text poněkud prodlouží, ale varianta používání buď jednoho či druhého rodu na různých místech zbytečně narušuje čtivost textu.

Zároveň jména zahraničních autorek ponechávám v původní podobě, bez přípony -ová.

¹ Jakkoli nepočítám s tím, že by jejich počet dosáhl více než dvoumístného čísla. A i to by byl úspěch.

I. TEORIE DOTÝKAJÍCÍ SE ODPOVĚDNOSTI

I když, jak bude naznačeno níže, vycházím z tezí konstruktivistických, domnívám se, že by bylo chybné nepředstavit některé teoretické modely (či systémy), které se sociální práce jakožto oboru dotýkají a které určitým způsobem s pojmem odpovědnosti pracují. Nelze totiž teorie odmítnout jako nepotřebné.

Pokud nahlížíme na svět jako na místo a vztahy, které jsou čteny, interpretovány a přepisovány - je s nimi tedy nakládáno jako s textem -[136], musíme přijmout, že i v takovém „textu“ se pohybují teorie jako specifické diskursivní praktiky, které jeho čtení, interpretaci a přepis ovlivňují - tedy mohou se v individuálním pojetí pojmu odpovědnosti objevit. Jistým způsobem realitu reflektují a taktéž námitky se týkají onoho vztahu teorie a realit(y).

Ve výběru předložených teoretických systémů vycházím především z tezí J. Levické o šesti modelech sociální práce a předkládaného náčrtu Paynova, jenž se týká tří směrů (ve starších verzích jeho textu tří tzv. malých paradigmat), nebo lépe řečeno přístupů v rámci sociální práce.

1. JE SOCIÁLNÍ PRÁCE NORMÁLNÍ VĚDA?

Je třeba se ptát, zda-li v sociální práci paradigmata² existují či zda je zde snad paradigma jedno. M. Payne³ zastává názor, že v rámci sociální práce skutečně existuje pouze jedno paradigma, které je konstruováno diskurzem (otázkou

² Paradigma v Kuhnově smyslu zahrnuje „všeobecně přijímané příklady současné vědecké praxe - příklady, které společně zahrnují zákony, teorie, aplikace a odpovídající přístroje - poskytující modely, v nichž mají svůj původ zvláštní soudržné tradice vědeckého výzkumu“.[78] Navíc je podle T. Kuhna paradigma něco, co jednoduše nelze dělit na autonomní jednotky, které by dávaly smysl samy o sobě. V rámci konkrétního paradigmatu se pak vědci/vědkyně, kteří/ktelé jej sdílejí, pohybují a tento pohyb většinou zahrnuje propracování teorií, které paradigmatu odpovídají, spíše než vytváření teorií nových. [77]

³ Nutno podotknout, že tento názor nezastával vždy. Rozdíl je patrný, pokud srovnáme první a třetí vydání jeho knihy *Modern Social Work Theory*.

zůstává, zda pojem diskurz použít ve Foucaultově smyslu⁴ nebo jej pojmut jako jakoukoliv interakci [64]) mezi třemi pohledy na sociální práci, které představuji níže.[109] P. Navrátil naproti tomu tvrdí, že - co se týče sociální práce na našem území - tato vědní disciplína paradigmatem nedisponuje a vzhledem k přerývům v letech 40. a 80. ani disponovat nemůže[96].

Limitem jednotného paradigmatu, kterým disponují tzv. „normální vědy“, je nemožnost vytvoření nového teoretického uchopení problému. Jeho výhodou je pak to, že se nemusí dokazovat každý předpoklad a lze se odvolat na příslušnost k danému paradigmatu. Konečně věda, která je v počátcích jednotného paradigmatu, se vyznačuje tím, že se v rámci ní shromažďují dosavadní poznatky a využívá se i poznatků vědních oborů jiných.[77] Tedy zdá se, že pro sociální práci v kontextu České republiky platí, že je v před-paradigmatickém stádiu.

1.1. TROJÚHELNÍK SOCIÁLNÍ PRÁCE

Malcolm Payne nabízí čtenářkám/čtenářům ve své knize pohled na sociální práci jakožto na disciplínu, kterou je možné pojmut ze tří hledisek (*views*). Bazálním rozdílem mezi jednotlivými názory je teoretický přístup k tomu, jak by mělo vypadat poskytování sociálních služeb či péče (*welfare*). Jedná se o tzv. *Reflexive-therapeutic views* (některými autory nazývaný též *therapeutic helping approach*), *Socialist-collectivist views* (*emancipatory* nebo *transformational approaches*) a *Individualist-reformist views* (*maintenance approaches*, kterýžto název odkazuje k pojetí Daviese, jenž vidí sociální práci jako udržování sociálního řádu).[109] V českých pracích se tato pojetí objevují v překladu Sociální práce jako terapeutická pomoc (terapeutické paradigma),

⁴ Tedy jako něco víc, než jen promluvu. Jako něco, co má formující charakter, co může existovat mimo autora, co je předáváno, co je - resp. může být - spojeno s mocí.[41]

Sociální práce jako reforma společenského prostředí (reformní paradigma) a Sociální práce jako sociálně právní pomoc (poradenské paradigma). [97][98]

V rámci prvně jmenovaného je sociální práce pojímána jako hledání a směřování k „co největší možné míře pohody pro jednotlivce, skupiny a komunity v rámci společnosti pomocí podporování a usnadňování růstu a seberealizace“[110]. Použití slova reflexive v názvu přístupu vypovídá o vzájemné ovlivnitelnosti pracovníka/pracovnice a klienta/klientky, s tím, že jednak pracovník/pracovnice může ovlivnit a modifikovat klientovy/klientčiny představy, ale stejně tak klient(ka) ovlivňuje představy pracovníků/pracovnic; konečně je tím ovlivňován i přirozený svět klienta, kterýžto neexistuje sám o sobě, ale je konstruován.[89][109] Během spolupráce v rámci tohoto přístupu by měli/y klienti(ky) získat schopnost nakládat se svým životem v rámci svých představ a možností. P. Navrátil pak dodává, že „profesní výbava sociálního pracovníka se zde opírá o psychologické znalosti a také terapeutický výcvik“[99].

Druhý přístup vychází především ze sociologických zkoumání udržování společenského řádu a nerovnosti ve společnosti.[60][68] Cílem sociální práce je vznik vzájemné podpory ve společnosti mezi takovými skupinami, které jsou nějakým způsobem utlačovány nebo znevýhodňovány, jejich osvobození od útisku a vystavení sociálně spravedlivé společnosti. Pracovníci/pracovnice pak využívají především znalostí sociologie a politologie.[98][109]

Posledně jmenovaný přístup, jak již bylo výše nastíněno, usiluje o udržení sociálního řádu, zároveň se ale snaží měnit poskytované sociální služby tak, aby byly lépe využitelné. Během spolupráce se pracovníci/ce snaží doprovodit klienty/ky obtížnými období jejich života. [97][109]

Payne všechny tři výše zmíněné pohledy znázorňuje graficky jako trojúhelník, v jehož vrcholech jsou lokalizovány jednotlivé přístupy. Obsahem trojúhelníku je pak konkrétní spolupráce klientky/klienta a

pracovnice/pracovníka v rámci určité organizace, kdy se mohou jednotlivé přístupy prolínat, překrývat či doplňovat.[109]

1.2. ŠEST PŘÍMEK SOCIÁLNÍ PRÁCE

Levická rozlišuje šest hlavních modelů sociální práce: ekonomický, právní, medicínský, psychologický, pedagogický a sociologický. Jako nejstarší model určuje právní přístup, který „spolu s medicínským modelem stál prakticky při zrodu sociální práce“[81]. Což se odrazilo i v genezi etiky v sociální práci, kdy přišlo nejdříve na řadu normativní pojetí a až později pohled klienta/ky, jak je naznačeno níže.

Tyto modely chápe autorka jako vliv zmiňovaných historicky starších oborů na sociální práci - resp. na její jednotlivé uchopení.[79][80]

1.3. DOTEKY PŘÍMEK A TROJÚHELNÍKU

Oba výše zmíněné přístupy lze propojit. Můžeme vyjít z Paynova přístupu a ke každému z vrcholů pomyslného trojúhelníku přiřadit některou z disciplín, o nichž píše Levická. Dostaneme tak syntézou trojúhelník, jenž bude naznačovat i historické kořeny každého svého vrcholu.

Tato syntéza nám pak poslouží jako určitý rámec⁵ pro následující kapitoly, kde budou postupně představeny vybrané disciplíny (ony historické kořeny Paynových pohledů na sociální práci) se zaměřením na termín odpovědnost.

⁵ Dotkneme se pojetí odpovědnosti v psychologii, etice a sociologii, v rámci níž je prostor pro feministický přístup, jenž se - alespoň v rámci práce C. Gilligan - kryje s psychologickým pohledem. Otázkou odpovědnosti v právních vědách se nezabývám, neb to neumožňuje rozsah práce. Je navíc poměrně jasné, že odpovědnost v právu je sociálním konstruktem, který je řešen příslušnými právními normami. Medicínský model se dotýká úzce jednak právního vymezení, a to obzvláště u otázek spojených s omezením či zbavením způsobilosti k právním úkonům [73][137], druhak se o něm zmíníme letmo v rámci Jonasova přístupu k principu odpovědnosti. O pedagogickém paradigmatu odpovědnosti se nezmiňuji z toho důvodu, že řeší především odpovědnost za výchovu a její rozdělení mezi jednotlivé činitele - tedy rodinu a školu. Řeší otázku, nakolik rodina jako instituce a rodiče jako zástupci mají ovlivňovat jednotlivé složky výchovy, pokud jsou odpovědni za výchovu jako celek. Což by bylo opakováním téhož, co lze najít v rámci kapitoly o odpovědnosti v sociální práci. [15][16]

Tedy k Reflexivně-terapeutickému přístupu lze připojit psychologický a pedagogický model, k Sociálně-kolektivistickému pak sociologický a ekonomický model a k Individuálně-reformnímu model právní, medicínský a zároveň by bylo možné přiřadit i pedagogický.

2. TERAPEUTICKÉ „KONFRONTACE S ODPOVĚDNOSTÍ

Z psychologického hlediska se odpovědnost značně dotýká otázky *nurture* vs. *nature*. Tedy jinými slovy : kolik si toho vlastně přinášíme v genetické výbavě a nakolik nás ovlivňuje okolí (prostředí) - tudíž i na kolik se můžeme ovlivnit sami. [01][105]

Je samozřejmě rozdíl mezi tím, kdybychom tvrdili, že jsme ze 100% predestinováni geny - tudíž neneseme žádnou odpovědnost za nic co uděláme, protože neexistuje nic jako svobodná volba - vše bylo dopředu rozhodnuto - a přiznáním naší (spolu)účasti na našem vystupování.

Ukazuje se ale, že především sociální jednání je do větší míry ovlivňováno prostředím, ve kterém se jedinec nachází. U agresivity se hovoří o 60 až 80 % vlivu prostředí na agresivní jednání a pouze o 20% vlivu genetické predispozice. Některými autory je prostředí děleno na společné zkoumaným osobám⁶ a specifické pro jednotlivce - resp. prostředí, které působí společně na jednotlivce a rozdílně na jednotlivce. Zároveň styly vyrovnávání se s obtížnými životními skutečnostmi do vysoké míry korelují jednak s jednáním rodičů v obdobných událostech, jednak například i se sociálním postavením v rámci skupiny vrstevníků (např. ve škole). [10][14][58][84][119][127]

Pojetí odpovědnosti v rámci ekonomického modelu se pak zaobírá majetkovými vztahy, otázkami, nakolik jsou firmy odpovědné za sociální welfare společnosti a nakolik by mohly být.[69] Což opět přesahuje rámec této práce.

⁶ Toto dělení má smysl u studií dvojčat. Je to vlastně teoretický konstrukt, který vypovídá o rozdílných zážitcích identických dvojčat vyrůstajících v jedné rodině. NSE (Non-shared Environment) se tak počítá jako rozdíl 1 a korelace mezi identickými dvojčaty pro danou vlastnost. Podle některých studií je tak např. u IQ NSE .14.[121]

Můžeme zároveň podotknout, že se nejedná pouze o sociální jednání, které je ovlivňováno okolím a sociálními systémy; L. Eisenberg upozorňuje, že během určité doby po narození je sociálně konstruován (dotvářen) i lidský mozek.[35].

Nicméně musíme mít stále na paměti, že jakkoli jsou určité jevy sledovány co do závislosti na genetické dispozici, vždy se jedná (tedy pokud - jako zde - zkoumáme heritabilitu) o výsledky vypovídající o rozdílech ve skupině. Nelze tedy říci, vezmeme-li si příklad z výše uvedených dat, že by u jednotlivce bylo agresivní chování dáno z 20% genetickou výbavou. Stejně tak by bylo mylné mluvit například o tom, že konkrétní výška daného člověka je dána ze 70% geny a ze 30% společenskými faktory. [121]

P. Watzlawick shrnuje otázku svobody takto: „Není a nikdy nebude důkaz, že člověk je skutečně obdařen svobodnou vůlí a tudíž že je odpovědný za své jednání. Nevím však ale o žádné společnosti (...), ve které by se lidé chovali způsobem, jako by se už něco stalo, protože bez takového fiktivního předpokladu by byl konkrétní společenský řád prakticky nemožný.“[131]

Budeme tedy vycházet z toho, že lidé mohou jednat svobodně. Jakkoli mohou elektrické potenciály v mozku předcházet uvědomění svobodného rozhodnutí, jak to na příkladu pohybu prstem experimentálně ukázal B. Libet. Ale i ono „svobodné rozhodnutí“, jež následuje až po aktivitě CNS, předchází zhruba o 150 ms. (v tomto případě) vlastní svalové kontrakci. Libet v této souvislosti mluví o svobodné vůli jako o právu veta. [82]

2.1. ODPOVĚDNOST V PSYCHOTERAPII⁷

V rámci této kapitoly představím v základech vztah vybraných psychoterapeutických směrů k odpovědnosti. Již úvodem je možné odkázat

⁷ Jistě by si zde zasloužilo své místo pojetí terapie realitou. Jedna kniha, o tomto tématu pojednávající, se mi dostala do rukou, ale příliš pozdě na to, aby mohla být zapracována do textu práce. Poznámku sem vkládám z toho důvodu, že právě v terapii realitou je odpovědnost jedním z klíčových pojmů.

k Encyklopedii psychoterapie, kde je hned v první větě pod heslem odpovědnost uvedeno, že je spojena se svobodou, čímž volně navazujeme na fakta předložená výše.[62]

Nejprve se zmíním o psychoanalýze, neb je ji možno chápat jako historický výchozí bod psychoterapeutických systémů. Dále velmi krátce představím pojetí odpovědnosti v rámci tak říkajíc méně prezentovaných systémů sociální práce (v českém kontextu vyjma existenciální analýzy⁸), což lze doložit např. nahlédnutím do knihy J. Milner a P. O'Byrnea *Assessment in Social Work*. [94]

2.1.1. Ten kdo ví...

V klasické psychoanalýze je analytik ten, který má proces analýzy ve svých rukou. Má za úkol rozkrýt obrany, interpretovat a vracet do vědomého obsahu Já, to co je mu skryto. I přes to, že lze u výkladu začít tím, že se analytik/analytička zeptá pacienta/ky, co ho/ji k daným představám napadá, je to právě on/ona, kdo vybere a interpretuje.[48][49][50]

Analytik/analytička je tedy ten/ta, kdo je plně odpovědný/á za proces analýzy, kdo má zjistit, kdy se v procesu vyskytne odpor, kdo má určit, co je důležité a co lze jak interpretovat. Ze zde zmiňovaných směrů je právě tento oním směrem, ve kterém je největší rozdíl v kompetencích a odpovědnostech v rámci procesu mezi pracovníkem/pracovnicí a tím/tou, kdo k němu přichází.

Zajímavé je i Perlsovo rozlišení „nezodpovědného dítěte“ a „zodpovědného dospělého“, které podle něj lze v psychoanalýze nalézt.[113] „Nezodpovědnost dítěte plyne z jeho závislosti; nezodpovídá sobě samému za svoje chování v míře, v jaké je součástí rodičovského pole.“[114] Jinými slovy, kdykoli se při jeho aktivitách dostanou situace do nějakého kontaktu s rodičovskou osobou

⁸ Připomeňme zde příkladně disertační práci Pavla Navrátila z roku 2000, která se zabývá aplikací logoterapie a existenciální analýzy v sociální práci s adolescenty.

(jak do kontaktu fyzického, tak i - nejprve – imaginárního), která ho do určité míry může ovlivnit (a disponuje k tomu potřebnou mocí), odpovídá za jednání dítěte (úměrně míře moci, kterou disponuje) rodič.

2.1.2. Proč o tom jen mluvit, ...

... když si to můžeme zkusit. Gestalt terapie je někdy brána za takovou „hravou“ terapii. Jak je tedy v tomto přístupu brána odpovědnost ze stran jejího zakladatele?

F. Perls v rámci Gestalt terapie nahlíží na odpovědnost z dvojího pohledu. Buď se může jednat o jistou povinnost být zavázán k určité činnosti a pak, jak píše, přebírám-li za někoho odpovědnost, „cítím se všemocný : musím zasahovat do jeho života, (...) věřím, že mou povinností je pomáhat tomuto člověku“[112].

Z Perlsova pohledu ovšem existuje také pojetí odpovědnosti ve smyslu odpovídat na určitou životní situaci svébytným projevem jak na úrovni kognitivní, tak emotivní či konativní. Být schopen být tím, čím *jsem*. Je ale nutné podotknout, že je žádoucí převzít odpovědnost sama za sebe a přitom „odmítnout odpovědnost za kohokoli druhého“[112]. Jinými slovy, moje odpovědnost končí se sférou mého vlivu.[111]

Navíc v návaznosti na tvrzení o nezodpovědném dítěti (viz. výše) předkládá čtenářkám i čtenářům dětskou odpovědnost, jež se projevuje vložení sebe sama do úkolu, úlohy. Tvrdí, že problém moderní doby není odpovědnost, ale její přemíra. Dospělý člověk je tak polapen v pasti odpovědnosti za věci, které ho nezajímají.[113]

Binaritu *odpovědnost - negace odpovědnosti* navrhuje nahradit binaritou *vážnost - náladovost*, neboť není, na rozdíl od první dvojice, svázána s

negativně-pozitivním rozlišením. Druhá diáda totiž není spojena s nutností vlastní sebe-korekce⁹. [113]

Tedy zdá se, že odpovědnost, která není svazující, by se zřejmě rovnala právě onomu odpovídání na životní situace, do kterých se jedinec má vložit sám za sebe v plnosti svého prožívání.

I když Perls přistupoval ke vztahu s klientem/klientkou z dnešního pohledu poněkud kontroverzně a s některými jeho tezemi pak mladší autorky a autoři tohoto terapeutického směru polemizují, práce s odpovědností za své rozhodnutí přece jen zůstává jednou ze součástí procesu růstu i nadále. [08]

2.1.3. Existenciální hrací prostor

V. E. Frankl spojuje odpovědnost s jednorázovostí života a jedinečností každé lidské bytosti. Tvrdí ovšem také, že život člověka se odehrává v rámci osudového prostoru, který jedinec nemůže opustit. [44] Člověk se „jen v rámci tohoto hracího prostoru takto vymezeného může (...) pohybovat. Avšak uvnitř tohoto prostoru se pohybuje volně.“ [47] Frankl tvrdí, že za osud jedinec „vůbec nemůže, nenese (za něj) žádnou odpovědnost nebo vinu (...) ale (lidskou) nezastupitelnost činí právě jeho odpovědnost za utváření svého osudu“ [45]. K tomuto osudu se však máme stavět svobodně. [44]

Jak ale můžeme výše řečenému rozumět? Frankl ještě dodává, že osudovost má 3 složky¹⁰, z nichž proti jedné (postavení člověka) má jedinec určité nastavení, které je svobodné. Může se tedy rozhodnout, jak v které situaci zareaguje. [46] A právě za toto svobodné rozhodnutí je odpovědným.

Cíl existenciální analýzy pak může být formulován i tak, že je to učení člověka o povědomí o jeho vlastní odpovědnosti. [47]

⁹ To, že něco dělám neodpovědně, směřuje k nutnosti korigovat toto jednání do formy odpovědného. Pokud ne z vnitřních pohnutek, rozhodně pak z vnějších. Pokud ovšem něco nedělám vážně, mohu tomuto jednání „přítakat“ jako hraní si.

¹⁰ Vloha, poloha a postavení člověka. S tím, že postavení je tvořeno prvními dvěma dohromady.

2.1.4. Mimo normy společnosti

Daseinsanalytický přístup k člověku usiluje o jeho co nejsvobodnější a nejvlastnější odezvu na život, jenž ten který konkrétní člověk žije. Nejde tedy o to jakýmkoli způsobem jej usměrňovat do života slučitelného s ostatní společností.[11] Příkladem může být názor, že i sebevražda, pokud je svobodnou odpovědí na životní nároky je, z pohledu D.A. legitimním, nenapadnutelným rozhodnutím.[75] Jak píše Kratochvíl - „zpravidla uznávané požadavky stát se přiměřeně adaptovaným a žít co nejdéle jsou samy o sobě popřením bytí, zradou daného života“.[76]

S tím také souvisí skutečnost, jak terapeuti/terapeutky pohybující se v rámci tohoto přístupu nahlíží na práci s člověkem. Rozlišují dva základní typy. Jedná se o tzv. „péči předstihující (připravující)“ a „péči zastupující“. První jmenovaný druh je podle Čálka vlastní terapií, jejímž cílem je samostatnost a odpovědnost v přístupu k životu. Druhý má pak své místo v terapii tam, kde je podle terapeuta/terapeutky nutné převzít za druhého/druhou jeho/její odpovědnost.[26]

Při vlastní terapii tedy odpovědnost za život klienta/ky leží výhradně na něm/ní a odpovědný život je i jejím cílem. Na terapeutce/terapeutovi pak leží odpovědnost za to, aby klientce/klientovi poskytl/a možnost růstu či aby se rozhodl/a, že je nutné za ni/něj na určitou dobu odpovědnost přebrat.

Otázkou zůstává, s čím je pro D.A. spojena odpovědnost jako taková. Použijeme-li teze, že „cílem daseinsanalytické psychoterapie je (...) získání otevřenosti a svobody ve smyslu samostatného rozhodování vůči všem skutečnostem“[27], můžeme konstatovat, že odpovědnost je spojena se svobodou a otevřeností, konečně také s onou samostatností.

3. ODPOVĚDNOST V JINÝCH NEŽ MIKRO-SYSTÉMECH

3.1. POLITICKÁ ODPOVĚDNOST

„Koncept odpovědnosti není sám o sobě problematický, nebo by přinejmenším neměl být. Můžeme říct, že jedna osoba - A, je odpovědná jiné - B, pokud jsou splněny dvě podmínky.“[38] Těmi jest, že A je pověřen/a jednat ve jménu B a B zároveň může v určitých případech odvolat či penalizovat A za jeho/její činy. Fearon označuje osobu A jakožto kategorii souhrnně pojmem *agent*, osobu B pak jako *principals*. [37] Z tohoto dvojího označení je patrné, že osoba A je vlastně v podřízeném vztahu k osobě B (*principal-agent relations*). Brokl, Mansfeldová a Seidlová dodávají, že odpovědnost v sobě zahrnuje taktéž právo občanů na vysvětlování těch či oněch kroků politické moci. [17]

Tento autor a autorky také uvádějí, že slovo odpovědnost není u nás zatím zavedeným pojmem (v oblasti sociologie politiky). Český překlad odkazuje k anglickému *accountability*, jenž jako pojem sám o sobě je spojován s výstupem nějaké aktivity a sankcí, která na výstup reaguje.

Manin, Przewrosky a Stokes zároveň dodávají, že vláda je odpovědná občanům pouze tehdy, pokud občan může (umí) rozlišit reprezentativní od nereprezentativního¹¹ a - spolu s Fearonem - pokud může nevyhovující činitele odvolat. Krom této vertikální odpovědnosti k občanům existuje také odpovědnost horizontální vůči jednotlivým členům/členkám vlády navzájem. [86] O'Donnell rozlišení mezi horizontální a vertikální odpovědností doplňuje o otázku rovnosti a nerovnosti jednotlivých aktérů(ek) a v rámci horizontální odpovědnosti nemluví o členech(kách) vlády, ale obecněji o demokratických institucích. [17]

Brokl, Mansfeldová a Seidlová upozorňují, že co se demokratického zřízení týče, jedná se zde o delegaci odpovědnosti – ve smyslu Rousseauovy smlouvy společenské, kdy jeden subjekt deleguje část své odpovědnosti na subjekt

¹¹ Zde ve smyslu toho, jak vykonávají svůj úřad, nikoli jakou konfekci preferují.

druhý s tím, že se tím zároveň zbavuje části své svobody volby spojené s odpovědností.[17][118]

V. Klusoň tvrdí, že existuje takéž „odpovědnost občanů za činnost vlády a dalších politických orgánů“.[71] Tato odpovědnost je spojena s volebním hlasem, který jednotlivec má. Kriticky však podotýkám, že pokud vezmeme možnost míry ovlivnění každého konkrétního jednotlivce - nikoli jednotlivce jakožto pojmu - bylo by záhodno postavit odpovědnost občanů za svoji vládu spíše na aktivní participaci jedinců v politice všech možných stupňů a aktivit.

3.2. ODPOVĚDNOST ÚŘEDNICKÉHO APARÁTU

Velmi zajímavou se jeví otázka, komu je pak vlastně odpovědný (*accountable*) úřednický aparát. Zda-li vládě (resp. politikům), která je zaměstnává, a nebo občanům jakožto prostředník mezi vládou a občany. A pokud jsou vláda a politici odpovědni v rámci *principal-agent relations* především občanům a sobě navzájem, pak by i úředníci/ce měli/y (jako součást vládního aparátu) být odpovědni/é občanům.[86]

Manin, Przewrosky a Stokes se domnívají, že „i když byla byrokracie (úřednictvo) zamýšlena s cílem sloužit především občanům, je nejvíce odpovědna politikům“[87]. Tedy že i v případě rozhodování sporných otázek, kde na jedné straně bude stát pohled a zájem občanů a na druhé političek(ků), budou mít tendenci se rozhodnout ve prospěch druhé jmenované skupiny.

3.3. ODPOVĚDNOST V RÁMCI FEMINISTICKÝCH PARADIGMAT:

V souvislosti s výzkumem různého postavení mužů a žen na trhu práce a s převedením domácí práce ze sociologie rodiny do kontextu sociologie práce (*sociology of occupations and employment*) proběhlo několik výzkumů.

Meg Luxton vedla rozhovory s třemi generacemi žen v domácnosti a zjistila, že ne všechny ženy se zrovna s nadšením vzdaly své odpovědnosti za domácnost. Pro mnoho žen byla kuchyně pokojem jenom pro ně.

Z její studie a několika dalších ale vyplynulo, že tato odpovědnost, redukována na domácí práce, je zároveň částí útlaku žen obecně a je jednou ze zábran rovného postavení mužů a žen na trhu práce.[83] Ostatně to, jak jsou nastaveny vztahy a postavení v rodině, ovlivňuje možnost participace žen a mužů na trhu práce.[116] Teorie socialistického feminismu pak spojila systémy kapitalismu a patriarchátu v jeden propojený, jenž potřebuje jak první tak druhý k vzájemnému udržení se. Tato teze se nicméně - s rostoucí globalizací ekonomiky - nepotvrdila.[34][59]

Poměrně zajímavým z pohledu tématu odpovědnosti se zdá být příspěvek Carol Gilligan. Ta navazuje na zjištění předložená Kohlbergem, ohledně morálního vývoje člověka [53] a tvrdí, že jak Kohlberg, ale i Piaget, vytvořili etiku muže. Takto vytvořený systém nám tedy nemůže říci nic o morálním vývoji ženy – a hlavně dle něj nelze soudit. Ženy mají¹², v pojetí Gilligan, tendenci soudit morální dilemata (včetně konfliktní odpovědnosti) v rámci kontextu, nikoli v rámci určitých kategorií či rovnic, jak to dělají muži. Ženy se zároveň orientují na vztahy, kdežto muži na výkon. Toto tvrzení autorka opírá o projekční experiment, kdy muži a ženy odlišně projikovali/y násilí do různých situací, z čehož usuzuje na to, jaké situace (obecně) jsou pro muže a ženy spojeny s napětím a které nikoli. [53] Na tomto místě lze upozornit na dělení sociálního vůdcovství, jak jej popisují Bales a Parsons, kde je ženě přiřazena pozice péče o emoce v kolektivu (rodině), kdežto muž vede skupinu k cíli.[95]

¹² V této souvislosti není zřejmě od věci zmínit, že Gilligan (stejně jako jiné autorky) jsou - resp. mohou být - kritizovány stran toho, že svým dílem zachovávají zdání esencialistického pojetí genderu. Tento přístup ve svých pracích napadá řada autorek i autorů - namátkou G. Šmausová [125], J. Butler [19][20], či West a Zimmerman [134]

4. POJEM ODPOVĚDNOSTI V ETICE¹³:

Slovo odpovědnost (*responsibility*), jak píše Neibuhr, je používáno ve spojení s oblastí morálky - jako znak morality. Nebylo ale takto chápáno vždy¹⁴. Takové chápání je datováno někdy v průběhu 19. století a podle Neibuhra není pouze novým pojmem pro staré a známé, ale vyjadřuje jakousi novou kvalitu, ukazující se ve vztahu a zároveň odkazující k osobě jako takové.[100] Stejně tak je možné si povšimnout Foucaultovy analýzy pojmu šílenství. Tvrdí, že právě v 19. stol. se odpovědnost dostala do kontaktu s šílenstvím jako nástroj jeho kročení. A právě představitelé¹⁵ autority byli držiteli pojmu odpovědnosti.[40]

4.1. RŮZNOST ODPOVĚDNOSTÍ:

H. Jonas v rámci svého prvního rozlišení rozděluje odpovědnost do několika oblastí. Tvrdí, že je možné chápat odpovědnost v rámci vztahu, kde její „podmínkou (...) je moc kauzality. Jednající člověk musí odpovídat za svůj čin: je považován za odpovědného za jeho důsledky a případně za ně ručit.“[66] Podmínkou ale zůstává, aby zde byl někdo další, kdo bude garantovat možnost dovolávání se odpovědnosti konkrétního jednotlivce. Zároveň to vypovídá o povaze odpovědnosti za to, co bylo vykonáno.

Jiným vztahem, ve kterém se odpovědnost může nacházet, je použití pojmu v rámci vztahu s budoucím¹⁶. Tedy odpovědnost za to, co nyní existuje v možnosti uskutečnění. Jonas zároveň tvrdí, že takto pojatá odpovědnost je

¹³ Obdobně jako v kapitole 2, i tady musím zmínit, že chybí pojetí odpovědnosti za druhého v rámci Levinasovy etické teorie. Bylo to dáno rovněž tím, že jsem jeho příspěvek k tématu četl příliš pozdě.

¹⁴ Není nezajímavé, že Příruční slovník jazyka českého z roku 1938 uvádí jako jeden možný význam pojmu odpovědný, totéž co úhlavní (tedy např. odpovědný nepřítel), či obecně označení pro negativní postoj : „psaní odpovědné řádu Pruských“.[115]

¹⁵ Tehdy skutečně povětšinou představitelé a nikoli představitelky.

¹⁶ Takto pojatou moc klade jako základní kámen etiky odpovědnosti za budoucnost.

spojená s mocí a s věděním, přičemž míra a druh odpovědnosti je spojena s mírou a druhem moci.[65]

Zajímavé je také jeho tvrzení, že odpovědný může být jeden vůči druhému pouze potud, pokud mezi nimi existuje ne-reciproční vztah. Problém takového tvrzení ovšem je, že musí existovat měřítko, které určí, co lze a co již nikoliv považovat za vztah, který je ne-reciproční. Jonas jako jakousi nabídku onoho měřítka předkládá pojem nouze. Pokud je druhý v nouzi, nastupuje odpovědnost vůči tomuto člověku. Pak je tedy měřítkem onen člověk, který je v nouzi a jeho projevy - manifestace dané nouze. Stejně tak jako ten/ta, který/á nějakou pomoc nabízí, musí tyto manifestující projevy dekódovat jako výraz nouze.

Tato odpovědnost může být horizontálního nebo vertikálního charakteru. Druhý jmenovaný případ se týká odpovědnosti rodičů za děti (a dodejme i naopak). Horizontální pak naznačuje odpovědnost v rámci sourozenců. Takto vzniká odpovědnost přirozená.

Jiným typem je odpovědnost smluvního rázu. Ta „je vymezena úkolem s určeným obsahem a časem; její převzetí obsahuje prvek volby“.[67] Jonas ji označuje jako odpovědnost partikulární a přibližuje ji na příkladu povolání lékaře/lékařky. V našem případě ji lze přiblížit na procesu spolupráce pracovníka/pracovnice s klientem/klientkou. Problémem zde ovšem zůstává, jak bude naznačeno níže, nejasné pojetí konce klientství (*clienthood*)[90]. V rámci Jonasova pojetí se však odpovědnost vztahuje na zmírnění potíží - tedy jak zmírnění bolesti, tak zvýšení welfare.[65] A opět jako výše, určení zmírnění bolesti či zvýšení welfare je určováno v interakci pracovník/ce - pacient/ka (klient/ka).

4.2. PRINCIP RESPONSIBILITY

Jan Payne nahlíží na princip responsibility (odpovědnosti) jako na jeden z pěti klíčových pojmů etiky. Ostatními jsou konvence, univerzalizace, kontradikce a princip ekvivalence. J. Payne se snaží pomocí zkoumání těchto hlavních pojmů přiblížit k jádru etiky jako takové.[106]

Spojuje responsibilitu (tedy odpovědnost) se schopností nést akuzaci (obvinění) za činy, které provádíme, resp. za výsledné stavy těchto našich konání a to „i v těch případech, kdy jsme nic špatného provést nechtěli a kdy to přece špatně dopadlo“[107]. To vše pak vede k jakémusi druhu připravenosti odpovědnost (s)nést a k připravenosti opuštění svého stanoviska, které se může projevit jako mylné.

Payne ovšem dává odpovědnost do souvislosti ještě s dalšími dvěma pojmy - a to s tolerancí a solidaritou. Tolerance je výsledkem responsibility ve smyslu připravenosti opustit vlastní stanovisko a solidarita pak podle Payna znamená, že jedinec je po uzavření dohody s druhým člověkem zavázán nést „důsledky počínání i druhých lidí na sobě“[108].

4.3. ODPOVĚDNÉ JÁ

Ale není to pouze vztah k druhému, ve kterém se odpovědnost může projevit. „Nový symbolismus odpovědnosti je důležitý (...) pro promyšlení (...) našeho tázání se po pravdě o nás samotných a tázání se po pravé existenci.“[101]

To, co odpovědnost o člověku říká, je, že existuje ve vztahu, že je člověk-v-odpovídání (*man-the-answerer*), v dialogu. Odpovědnost (jakožto pojem) se tak pro Neibuhrá stává odpovědným odpovídáním na aktivity okolo nás a nad námi. Toto odpovídání či odezva (*response*), třeba na utrpení, pak může sloužit k definování sebe, k vývoji specifického étosu.[100]

„Prvním prvkem v teorii odpovědnosti je idea odezvy. Jakékoli aktivity (...) jsou našimi reakcemi na aktivity okolo nás.“[102] Podmínkou ovšem je, aby

tyto reakce byly vědomé,¹⁷ aby byly vědomými reakcemi na specificky vykládané události. Druhou součástí teorie odpovědnosti je fakt, že tato odezva je vždy odezvou na určitou otázku. Konečně třetím prvkem je povinnost skládat účty za naše aktivity. „Naše aktivity nejsou odpovědné pouze v reakcích na věci okolo nás, ale i v rámci předjímání reakcí na naše jednání.“[103]

Neibuhr si klade otázku, vůči komu by se měla vztahovat odezva společnosti, když např. někdo někoho zavraždí. K vrahovi/vražedkyni? Nebo k celé společnosti, v rámci které ten/ta dotyčný/á vrah/vražedkyně působil/a jako reaktor? Což je, dle mého soudu, otázka poměrně významná pro sociální práci jako obor. Obzvláště' vezmeme-li v úvahu, že část sociálních pracovníků/pracovnic působí (sice nejen, ale přeci) na bázi „kontroly“ toho, zda je sociální řád dodržován. Když je pro Neibuhra odpovědné jednání takové, které přispívá k zachování společnosti, pak by tedy - odpovíme-li si kladně na předchozí otázky - mohla být aktivita takových sociálních pracovníků/pracovnic odpovědná pouze v tom případě, že by zahrnovala z velké části (taktéž) preventivní aktivity primárního charakteru, které se ukazují jako velmi důležité pro možné ovlivňování postojů a jednání. Navíc platí, že čím dříve se s těmito aktivitami v lidské ontogenezi začne, tím jsou účinnější.[135]

5. ODPOVĚDNOST V SOCIÁLNÍ PRÁCI

V anglosaské literatuře bývá používáno pro pojem odpovědnosti výrazů *accountability* a *responsibility*. Někdy pak bývá v souvislosti s tímto pojmem kladena otázka, komu vůbec je pracovnice/pracovník odpovědný/ná za výkon své profese. Lze pak najít přinejmenším čtyři možné odpovědi. Zaprvé je to

¹⁷ Tím vylučuje z teorie odpovědnosti (poměrně logicky) reflexivní reakce. Čímž se odvolává k základnímu spojení odpovědnosti a svobody.

klient/ka, které/mu je pracovnice/pracovník odpovědná/ý. Druhá odpověď naznačuje, že svému mandátu, který vychází z právního systému, má dotyčná pracovnice/dotyčný pracovník skládat účty.

Poslední dvě možné odpovědi mohou a zároveň nemusí - pokud pracovník/pracovnice nastupuje do organizace, jejíž principy se kryjí s jeho/jejími vlastními - být v rozporu. Jedná se totiž o odpovědnost svým vlastním ideálům a odpovědnost v rámci hierarchie svým nadřízeným.[31]

Odpovědnost jako pojem se dozajista dotýká etiky a etických témat. Tato byla, alespoň podle tvrzení F. G. Reamera, vždy ve středu pozornosti sociální práce¹⁸. Reamer periodizuje vývoj etiky v rámci sociální práce do čtyř období. Významným je tvrzení, že otázky ohledně self-determinace klienta/klientky přišly na pořad dne až ve druhém období, poté co polevilo období morality.[117] Tedy v prvním období to byl pracovník/pracovnice, kdo formuloval odpovědný a přijatelný život, kdo pojem odpovědnosti naplňoval obsahem, obsahem zřejmě normativním. Bisman pak vidí hodnoty, které pracovník/ce zastává, jako jeden z určujících faktorů toho, jak bude pracovník/ce jednat ve spolupráci s druhými lidmi. Oproštění od hodnot je pro sociální práci v Bismanově pojetí nemožné.[09]

M. Mattison informuje o morální odpovědnosti sociální/ho pracovníka/pracovnice za činnost, pro kterou se rozhodne. Tuto odpovědnost vidí jako „povinnost jednat správně“[93]. L. Ting se spoluautory ve své kvalitativní studii přibližují názory několika pracovníků a pracovnic. Odpovědnost tito pracovníci/pracovnice shledávají jako něco, co se vždy vynořuje, co je stále přítomno v práci s klienty/kami. Samozřejmě nutno podotknout, že to může být dáno zaměřením výzkumu na práci s lidmi, kteří zvažují či se pokusili o suicidium.[126]

¹⁸To je jeden z důvodů, proč jsem do této práce zařadil oddíl o odpovědnosti v etice.

5.1. ODPOVĚDNOST V ORGANIZACÍCH

Pro sociální práci je podstatné konkrétní jednání klienta/ky, dopad tohoto jednání na jeho/ji samotného/nou a konečně jeho/její fungování v konkrétních sociálních systémech.[18] Pokud je toto fungování spojené s kompetencí, pak spolu s A. N. Malluciem můžeme mluvit o přenechávání kompetencí - ve smyslu svobodného rozhodování se a nesení důsledků za takové rozhodnutí – klientkám, klientům.[85] Tedy lze-li tomu nějak rozumět, pak odpovědnost za svůj život má klient/ka, kdežto pracovnice/pracovník odpovídá za svá rozhodnutí v rámci spolupráce, v rámci organizace. Což samo o sobě není bezproblémové, protože v rámci spolupráce pracovnice/pracovník sama/sám určuje, který díl odpovědnosti za co přenechá klientovi/klientce.

Pak je také na místě ptát se, jak pracovníci/pracovnice vidí svého klienta, svou klientku, právě co do kompetencí rozhodování se ve svém životě a nesení odpovědnosti za tato rozhodnutí. Nakolik pracovníci/ce a v čem přebírají za klienty/ky jejich odpovědnost.

Zde se nám částečně odkrývá provázanost odpovědnosti klienta/ky za svůj život a pracovníka/pracovnice za svá rozhodnutí. Navíc pracovník/pracovnice působí ve specifické organizaci, která funguje jako pole (či síť), ve kterém se sociální aktéři a aktérky pohybují.

Můžeme si položit otázku, jaké asi je postavení odpovědnosti v rámci organizace. V roce 1975 vyšel v časopise Social Work článek, přibližující dva modely organizací co do pojetí odpovědnosti.

5.1.1. Model ukazatelů a model naturálních systémů

Pro oba modely je rozhodujícím pojetí kontroly. V rámci Modelu ukazatelů, jenž je spojován se jménem Jerry Turema, je kontrola v přímé úměře s odpovědností. S růstem kontroly roste odpovědnost. V rámci tohoto procesu kontroly lze předpovědět vztahy, ukazatele mezi jednotlivými událostmi a to v

modelu vstup-vnitřní proces-výstup. V rámci tohoto systému mají existovat určené osoby, kterým jsou jednotlivé/jednotliví zaměstnankyně/zaměstnanci odpovědné/odpovědni. Tyto osoby mohou využívat zjištěných korelací mezi určitými vstupy a výstupy.[57] Podle tohoto modelu lze tedy určit, které jednání v rámci které organizace povede k jakému výsledku.

Model Naturálních systémů, spojovaný se jménem Murraye Grubera, tuto korelaci nesdílí. Proces v rámci tohoto přístupu je decentralizovaný. Konkrétní pracovníci/pracovníci, klienti/ky a veřejnost jsou zahrnuti do rozhodování a to má být cílem k nalezení té pravé míry odpovědnosti pro jednotlivé účastníci se subjekty.

Podle Ch. A. Glissona je pak odpovědnost jakýmsi klíčovým tématem pro oba modely; s tím, že v rámci prvního je odpovědnost k dotyčnému jedinci prokazována (ukazována) veřejnosti, kdežto v druhém zmíněném přístupu je veřejnost do procesů odpovědnosti zahrnuta, tudíž spolurozhoduje, kdo za co ponese odpovědnost.[57]

5.1.2. Problém mnoha rukou

Ch. Clark tvrdí, že profesionálové - již ze své podstaty - jsou odpovědni za poskytování dobrých služeb (*good service*). Odkazuje k tvrzení Freidsona, že odpovědnost a její „držení“ by měla být součástí již profesního plánování. Nicméně je také velmi důležité určit, kdo je přesně za co odpovědný. Clark popisuje případ jedenáctidenního kojence, jenž byl zabit svoji matkou, která byla dlouhou dobu v evidenci sociálních pracovníků. Komisi vypracovaná zpráva ohledně tohoto úmrtí potvrdila, že organizace pochybila, ale nedokázala určit konkrétního jedince, který by nesl odpovědnost.[22]

„Tento příklad ilustruje poměrně obecný problém (...) ve velkých a spleťových organizacích. (...) Na určitém stupni je pak každý odpovědný, ale

v posledku nikdo postihnuteľný jakýmkoľi spôsobem¹⁹.“ [23] Tento problém se také někdy nazývá „problémem mnoha rukou“. Termín zavedl Mark Bovens, který provedl analýzu odpovědnosti ve velkých organizacích. Dvě základní skupiny pojmání odpovědnosti jsou Korporativní (organizace je pojmána jako osoba, jednotlivec) a Osobní. Druhá jmenovaná skupina je rozdělována do 3 subkategorií: Hierarchický (jeden za všechny), Kolektivní (všichni za jednoho) a Individuální (každý sám za sebe).[22] Celé rozhodování může komplikovat ještě navíc fakt, že se většina aktivit odehrává v tzv. otevřeném systému.

5.1.3. Odpovědnost v otevřených systémech

Otevřený systém je dle Klusoně ten, v němž po jedné akci nenásleduje pouze jedna reakce, ale následuje kaskáda dalších aktivit, do kterých zasahují i jiní lidé než ta/ten, která/ý systém interakcí zpustil.[69]

Vzhledem k tomu, že „princip odpovědnosti vztahuje následky jednání (rozhodnutí) na osobu oprávněnou jednat resp. rozhodovat s tím, že pokud jednáním (přijatým rozhodnutím) byl někdo jiný nějak poškozen, je jednající osoba povinna vzniklou újmu odčinit“[70], zůstává otázkou, nakolik pak může jedinec v takovém otevřeném systému odpovědnost nést.

Ale i v otevřeném systému, jakým bezesporu interakce sociální pracovnice/pracovník-klient/ka je, existuje odpovědnost na straně pracovnice/pracovníka. Jedinec by totiž, podle Klusoně, měl být jak po morální tak odborné stránce natolik zdatný, že je schopen předvídat větší než bezprostřední část řetězce aktivit.[69] Nezabývá se již ale otázkou, jak daleko v řetězci má odpovědnost sahat. Zároveň nereflektuje jak, a zda-li vůbec, míra otevřenosti systému ovlivňuje odpovědnost.

¹⁹ V originále textu je zřetelně patrný rozdíl v používání termínů *responsibility* (jakožto být schopen odpovědět proč jsem co udělal) a *accountability* (ve smyslu být někomu odpovědný a nést následky) : everyone was responsible (...) in the end no-one is really accountable.

Zmíním se zde ještě o jednom prvku. Neibuhr si klade otázku po adresátovi odezvy, Klusoň odpovídá tak, že jedinec přebírá²⁰ odpovědnost za „instituce, jež od svých předků převzal, za pravidla a hodnoty, jež internalizoval.“[72]

Jenže tu jsou, po mém soudu, minimálně dva body, které je třeba mít na zřeteli. Klusoň totiž odpovědnost spojuje s mocí. A zde je problém v analýze moci. Zprvce převzít odpovědnost za instituci většího rozsahu by tedy znamenalo možnost analyzovat mocenské vztahy uvnitř instituce i to, jak je tato instituce zapletena do širších mocenských sítí. Jinak by se jedinec nemohl adekvátně rozhodnout - tedy v určité míře by chyběla podmínka svobodné volby.

Když už mluvíme o analýze mocenských vztahů a sítí, nelze pominout otázku, kterou si klade především post-strukturalismus [06][19][20], nakolik můžeme z této sítě vystoupit. A zdá se, že vyjdeme-li právě z onoho post-strukturalistického paradigmatu, je odpověď spíše negativní. Kdo v tomto ohledu nabízí poněkud kladnější odpověď, je M. Foucault²¹,[41] jakkoli např. J. Butler tvrdí, že Foucault poskytuje spíše analýzu moderny - není tedy post-moderní.

5.1.4. Komisionářský model v sociální práci

Analýzu moci a vztahů v rámci služeb - nejen sociálních - podnikl Ernst Salamon. Zabývá se různým překrýváním služby a moci a hledá způsob, jak by šlo toto dilema řešit. Vidí jej v komisionářském modelu.[120]

Důležitým je rozlišení zadavatelů na primární, sekundární a následné - tzv. hierarchie zadavatelů. Pracovník/pracovnice pak plní zakázku primárního

²⁰ Spojuje to s Jonasovým přijetím odpovědnosti za druhého, které v sobě nese i ono přijetí odpovědnosti za instituce předků.

²¹ A to především proto, že hovoří o bytí „v pravdě“ a mít pravdu mimo oficiální diskurz. Odkazuje k případu Mendeleho objevu, se kterým se dostal mimo oficiální diskursivní síť. A jak píše, měl možná pravdu, ale nebyl v pravdě. A právě tato formulace, jejíž volnou parafrázi zde uvádím, lze vyložit tak, že je zde lidská možnost dostat se mimo oficiální diskursivní praktiky.[43]

zadavatele/zadavatelky. Tím je ten/ta, kdo platí prováděné aktivity - čímž je, v sociálních službách ve většině případů, zaměstnavatel/ka. Ten/ta určuje rámce spolupráce a to, jaká zakázka od sekundárních (a jiných) zadavatelů může být přijata. Terciální či kvartální zadavatelé jsou pak závislí na rámci, který určí bezprostředně předchozí zadavatel.[120]

Jak si v tomto modelu stojí odpovědnost? Zdá se, že pracovnice/pracovník je odpovědná za výkon své profese v nejvyšší míře své primární zadavatelce/primárnímu zadavateli. Neb je to právě ta/ten, jak píše Salamon, kdo rozhoduje, zda to, co pracovnice/pracovník udělal/a, bylo či nebylo uděláno tak jak mělo. Samozřejmě se i sekundární zadavatel/ka může domáhat posouzení správnosti aktivity pracovnice/pracovnice, ale buď skrze nezávislou instituci či skrze právě primární zadavatelku/primárního zadavatele.

Odpovědnost je pak provázána s finančním tokem v dané organizaci, alespoň soudě podle celkového smyslu článku. Jenže i primární zadavatel/ka je většinou vázán/a psanými pravidly různé legislativní váhy. Jedním z nich jsou i etické kodexy.

5.2. POJEM ODPOVĚDNOSTI V ETICKÝCH KODEXECH

To, na co naráží komisionářský model, lze nalézt v Etickém kodexu sociálních pracovníků²² České republiky v bodě 2.5.6. - s tím, že zde je ona protichůdná odpovědnost pracovníka/ce ke klientům a zaměstnavatelům ponechána jako legitimní součást profese.[36]

Kodex zmiňuje odpovědnost ve třech rovinách vztahů pracovníka/pracovnice - a to k sobě, k zaměstnavateli/zaměstnavatelce a ke klientce/klientovi. Hovoří o preferenci profesní odpovědnosti před soukromými zájmy²³, o odpovědnosti za etické podložení svých rozhodnutí²⁴ a odpovědnosti za soustavné vzdělávání

²² Schválený plénem Společnosti sociálních pracovníků 19. 5. 2006.

²³ Bod 1.5.

²⁴ Bod 2.3.3.

sebe sama²⁵. Co se týče zbývajících dvou rovin, má pracovnice/pracovník u klienta/ky podporovat převzetí co největší odpovědnosti²⁶ a ve vztahu k zaměstnavateli/zaměstnavatelce je odpovědná/ý za činnost, kterou vykonává²⁷. Kodex ale neposkytuje přílišná vodítka toho, co vlastně odpovědnost je, nebo lépe co by mohla být a jak vypadá odpovědné jednání v tom kterém bodě.

Poměrně obsáhlejší pojednání o odpovědnosti v rámci sociální práce lze nalézt v Etickém kodexu²⁸ americké Národní asociace sociálních pracovníků/pracovnic (NASW). Ten odpovědnost popisuje v šesti vztahových oblastech.[24]

Jde o etickou odpovědnost pracovníka/pracovnice ke klientům/kám, kolegům/kolegyním, v rámci praxe, pracovníkovu odpovědnost jakožto profesionála, odpovědnost k profesi obecně a odpovědnost k širší společnosti.

A navíc popisuje, jak vlastně jednání, které může být označeno jako odpovědné, vypadá. Tak například ve vztahu ke klientům/kám pracovnice/pracovník jedná odpovědně, pokud respektuje jejich práva a pomáhá je naplnit, např. formou identifikace a osvětlování klientových/klientčiniých cílů, jasnou deklarací limitů organizace a povinností pracovnice/pracovníka, které vyplývají ze stran plátce služby, jenž není zároveň uživatelem služby (*third-party payer*).

Klientkám/klientům, které/kteří využívají služeb z donucení, je pracovnice/pracovník povinna/povinen osvětlit právo na ukončení služby a na následky, které z toho vyplynou. Jednání je eticky správné a tedy odpovědné, pokud nevyžaduje pracovník/ce od klienta/ky více informací, než jsou ty, jež nezbytně potřebuje pro poskytnutí služby a pokud jí/jemu sděluje informace formou, která je pro ni/něj srozumitelná.[24]

²⁵ Bod 2.4.4.

²⁶ Bod 2.1.1.

²⁷ Bod 2.2.1.

²⁸ Schválený v roce 1996 a revidovaný v roce 1999 shromážděním zástupců NASW.

V bodě 1.06 c) se lze dočíst, že pracovník/ce nesmí vstupovat do duálních či jinak násobných vztahů s klientem/kou nebo tzv. *former client*, pokud by hrozila z takového vztahu vzniknout újma. Tedy vztah musí mít charakteristiky čitelnosti a jasných hranic, deklarovaných ze strany pracovníka/ce.

5.3. BÝVALÝ/Á KLIENT/KA A ODPOVĚDNOST

Jak vidno, etický kodex platný v České republice s pojmem *former client* (či *ex-client*) nepočítá, a zdá se, že s ním nepočítá ani teorie sociální práce, jakkoli by to mohlo být zajímavým směrem bádání a rozhodování např. pro nízkoprahové služby²⁹ či oddělení prevence atp.

Mattison, Jayaratne a Croxton tvrdí, že lze v literatuře nalézt tři různá pojetí bývalých klientů.[90] Předně tvrzení, že pojem jako takový je nepoužitelný, protože pokud jednou jedinec vstoupí do klientského vztahu s organizací, zůstává v rámci něho i po skončení spolupráce a to „v kontextu profesionálních vztahů a odpovědností“[91]. Existuje také tvrzení, že je nutná určitá doba po ukončení spolupráce, aby klient/ka mohl/a být brán jako klient/ka bývalý/á a konečně, že bývalým/bývalou se klient/ka stává v okamžiku ukončení spolupráce.[90]

Zastánci prvního přístupu se odvolávají na princip *do not harm* a k analýze moci ve vztahu, provedené na půdě psychiatrie, kdy nevyváženost zjišťované stránky interakce přetrvává i po ukončení poskytování terapie. Podle autorů však nejpřesvědčivějším argumentem zůstává, že se klienti/ky často vrací k dotyčným sociálním pracovnícím/pracovníkům, pokud nastanou nové problémy či se již nějak zvládnutá situace opět dostane mimo subjektivní pocit

²⁹ Jakkoli je třeba již teď v některých klubech upravováno, jak dlouho po ukončení spolupráce se může onen bývalý/á klient/ka stát dobrovolníkem/dobrovolnicí, či pracovníkem/pracovnicí daného zařízení. V NZDM Pacific je například stanovena doba jednoho roku ode dne ukončení dohody o poskytování služeb.

zvládnutelnosti³⁰. „V rámci tohoto pohledu je klient/ka viděn/a jako aktivní nebo non-aktivní³¹ raději, než aby mu/jí byl přidělen status bývalé/ho klienta/ky.“ [92]

Některé americké a britské³² asociace (kupř. Asociace pro manželství a rodinnou terapii či Britská asociace pro poradenství) ustanovují, jaká doba musí uplynout od ukončení poskytování služeb, aby bylo možné klienta/ku přestat označovat jako klienta/ku organizace. Dostupná ustanovení se zmiňují především o sexuálním kontaktu mezi pracovníkem/pracovnicí a ex-klientem/kou, ale je možné souhlasit s autory, že pokud je dovolen sexuální vztah, jsou přípustné i další formy lidské interakce.[90]

Tedy shrneme-li výše řečené a aplikujeme na odpovědnost v profesi, pak by podle autorů mělo existovat trojí pojetí míry přetrvávání odpovědnosti ve vztahu pracovnice/pracovníka a klienta/ky, a to v míře od stále trvajících (jednou klient/ka, stále klient/ka), přes časově omezenou odpovědnost po ukončení spolupráce až po odpovědnost ohraničenou pouze aktivní spoluprací.

Pojetí „jednou klient/ka - vždycky klient/ka“ může souviset s přesvědčením, že své role si jistým způsobem držíme stále a že klient/ka nepřestává být klientem/kou ani v případě, pokud zrovna řídí auto a je tedy prokazatelně mimo kancelář pracovnice/pracovníka. Toho se dotýká také G. Šmausová, když tvrdí, že určitou roli člověk neztrácí, nepřichází o ni. Jenže zároveň tvrdí, že tyto role se dynamicky uskutečňují a jedinec tak hraje určitou rolou výše, nikoli všechny role najednou.[125]

³⁰ Z analýzy provedené Silbertrustem (in [90]) vyplynulo, že 69 procent respondentů/tek navštívilo svého terapeuta/svou terapeutku i po ukončení spolupráce a na druhou stranu pouze 14 uvedlo, že by dotyčného/dotyčnou znovu nenavštívilo za žádných okolností.

³¹ Tyto dva pojmy nevypovídají nic o klientčině/klientově aktivitě či pasivitě během spolupráce, ale mají označovat stavy, kdy spolupráce s klientem/kou buď probíhá a nebo neprobíhá (tedy klient/ka není v kontaktu s pracovníci/pracovníkem). Pokud by se dalo použít termínů z oblasti tajných služeb, pak by, po vzoru agentů/ek, byl/a klient/ka buď aktivní nebo tzv. spící, ale byl/a by stále klientem/kou.

³² Čímž nechci tvrdit, že jiné asociace v jiných zemích ne. V dostupném zdroji se však autoři odvolávají pouze k těmto.

5.4. HISTORICHNOST MODELŮ ODPOVĚDNOSTI:

Mohlo by se zdát, obzvláště nahlédneme-li do etického kodexu NASW, že odpovědnost jako taková je konceptem minimálně neutrálním a že je možné nalézt jednotné charakteristiky k jeho vystižení. Ale zdá se, že tomu tak není.

P. Walker přibližuje historický vývoj modelů odpovědnosti.[132]

Sleduje klasickou a neo-liberální teorii, která vytvořila Smluvní modely odpovědnosti (*contractual models of accountability*), sociálně demokratický přístup se svým modelem odpovědnosti veřejného sektoru (*public-sector accountability*) a nakonec komunitně / společenský model odpovědnosti (*Communitarian / associationist model of accountability*), jenž je - oproti předchozím - rozšířen o morální dimenzi problémů.

Tvrdí, že na tom „můžeme vidět, že odpovědnost je konceptem komplikovaným a abstraktním, subjektem mnohého čtení v závislosti na politické a teoretické bázi té které organizace, jenž aplikuje některý z modelů odpovědnosti“.[133]

II. SKUTEČNĚ REALITU POUZE POPISUJEME?

Tyto tři základní modely, které předkládá Walker [132], pojímají různé důležité faktory v rámci konstrukce odpovědnosti. Zaměřují se tu na smluvní vztah, tu na volené zástupce, tu rozšiřují dimenze konceptu samotného.

Navíc všem těmto konceptům můžeme vytknout to, že reflektují pouze západní myšlenkový proud. Tedy základní výtkou může být, že se zaměřují daleko více na jedince než na fungování společnosti. D. Flynn nás informuje o konceptu *holonic universe*. Tento koncept pojímá vše jako složené z *holonů*. Holon je jednotkou, která je zároveň částí a celkem, tedy je zároveň autonomní a zároveň závislá na jiných částech. Což právě zahrnuje odpovědnost spíše k zachování společenství (celku).[39]

To samo o sobě klade otázku, který z popisů je výstižnější, použitelnější. Lze jednotlivé teoretické přístupy hodnotit a vybrat ten nejvíce vhodný? Domnívám se, že nikoliv - tedy nelze to provést do všech detailů na obecné úrovni sociální práce jako takové, nelze to udělat teoreticky, od stolu. Příkladem nám může být model rodiny, který, pojatý ve své klasické formě (tedy nukleární heterosexuální rodina), nemusí být převažujícím modelem rodinného soužití[104], ale i tak se zdá, že - preferován politiky - je vybrán jako „svět, jak by měl být“. Je samozřejmě možné stanovit nějaký rámec, který by se překračovat neměl, k čemuž slouží (nejen) etické kodexy.

Stejně tak Watzlawick tvrdí - když mluví o teoretickém rámci -, že nejde o to najít pravdu (jak věci 100% jsou), ale najít to, co klientovi/ce může nejvíce pomoci.[130] A to lze nalézt v konkrétní praxi - tedy v konkrétních aktivitách jednajících jednotlivců.

Jinou námitku lze vznést proti samotné tezi, že teorie pouze popisují realitu. P. Bourdieu například tvrdí, že teorie spíše než by popisovaly realitu, ji utvářejí.[12] Stejně tak můžeme vzít v úvahu připomínku Connell o tom, jak preference jedné teorie modeluje sociální vztahy. Vezmeme-li v úvahu onu preferenci modelu klasické rodiny a přidáme k ní tezi o pro-natalní politice, můžeme říci, že to přeci jen poněkud znevýhodňuje homosexuální páry³³. [25] Nemluvě o tom, jak se teoretický rámec vědce či vědkyně vписuje i do zdánlivě neutrálního popisu, což na analýze vědeckého jazyka o spermiích a vajíčkách ukazuje E. Martin .[88]

Stejně tak můžeme nalézt teze, že určité role nejsou pouhým popisem, ale že právě tím, že je hrajeme, je ustanovujeme jako legitimní.[13][19][20] V souvislosti s konstrukcí pojmů lze říci, že nejsou předem nadefinovány, jednou

³³ Další poznámka stran analýzy politiky: požadavek po větší porodnosti se většinou vztahuje pouze na ne-minoritní populaci. Tam, kde je tento přístup veřejně deklarován, je současně jeho naplňování u minorit chápáno jako problém. Dle mého soudu lze to samé tvrdit o situaci Romů v ČR.[25]

pro vždy platné, ale že jsou ustanovovány konkrétními jedinci v jejich specifické podobě.[51]

6. ZNALOSTI JENŽ SE HODÍ K REALITĚ

E. R. Babbie tvrdí, že se v lidských dějinách vyskytují tři směry pohledů na realitu, jejichž počátky se odvíjejí téměř společně s chronologií dějin. Jedná se o Pre-moderní, Moderní a Post-moderní pohled.

První z nich je charakteristický tím, že nějaká hypotéza o realitě (či nějaký způsob uchopení reality) je brána tak fundamentálně, že ani není jako hypotéza uvědomována. Členové/členky kmene pak neřeknou, že si myslí, že je určitý předmět nadán magickými schopnostmi, ale spíše postulují pravidlo typu kdo se dotkne, zemře, či hůře zemře a jeho duch bude navždy uvězněn v malém kameni uprostřed pouště (nebo jakýkoli adekvátní trest variující dle místa a náboženského přesvědčení).

Moderní myšlení pak uznává různé výklady reality. Takto smýšlející jedinci by byli schopni akceptovat, že někdo shledává předmět nadán pozitivní magickou silou a někdo negativní, ale základ - tedy, že je předmět něčím nadán - zůstává nepopíratelným.

A konečně Post-moderní pohled tvrdí, že tento předmět není ničím nadán, že žádný duch (ať dobrý či zlý) neexistuje, že veškerá realita je pouze otázkou pohledu. Můžeme se pak pokoušet nějak se s tímto před nás postaveným a možná na první pohled poněkud absurdním problémem vypořádat.[02] Ale „pokud zrovna vejdete do silnice a uvidíte, že se na vás řítí autobus, není to nejlepší chvíle přemýšlet o možnostech testování, zda-li tento autobus *opravdu* existuje“[03].

Koneckonců taktéž A. Giddens rozlišuje mezi přírodou a sociálním světem, přičemž „příroda není výtvoem člověka (*man-made*). Samozřejmě, lidé

přírodu mění (...), ale příroda prostě není lidským výtvořem, společnost ano“[52].

E. von Glasersfeld tvrdí, že rozdílem mezi tradiční koncepcí epistemologie a epistemologií radikálního konstruktivismu je druh vztahu mezi znalostí o realitě a realitou. Tradiční epistemologie shledává tento vztah více méně jako obrazný – tedy že poznání odpovídá či neodpovídá realitě, tak jako obraz může či nemusí odpovídat předloze. Kdežto radikální konstruktivismus ji shledává spíše jako adaptaci na prostředí ve funkčním smyslu. Glasersfeld to přibližuje na rozdílu použití výrazů *matches* a *fit*. [54]

Pokud znalosti odpovídají (*matches*) realitě, je to podobné, jako bychom hledali barvu, která odpovídá (*matches*) barvě na zdi, kterou je nutno dotřít. Pro radikální konstruktivismus se ale znalost hodí (*fit*) či nehodí k realitě, stejně jako se „klíč hodí k zámku. Sloveso hodit se (*fit*) popisuje schopnost (funkci) klíče, nikoli zámku. Díky profesionálním zlodějům pak až příliš dobře víme, že existují i jinak tvarované klíče než ten náš, které ale přesto dokáží odemknout naše dveře“[56]. Tedy to, že pokud se nějaký poznatek hodí k určité realitě, pak cokoli můžeme o této realitě říci, svědčí spíše o daném poznatku, resp. o tom, kdo tento poznatek předkládá. Jinými slovy „realita je to, co je jedincem konstruováno, bez ohledu na motivy, které jej k tomu vedli“[30].

Giddens pak dodává, že tento sociální svět (život), který je tvořen právě aktéry, nevzniká na základě nějakých vědecky racionalizovaných standardů.[51] Obdobně Watzlawick rozlišuje skutečnosti prvního a druhého řádu.[130]

Můžeme se tak spolu s Watzlawickem zeptat, jak skutečná je vlastně skutečnost. Můžeme tedy ve větě: *Skutečnost je skutečná.* zaměnit tečku za interpunkční znaménko vyjadřující otázku. Ale - jak dodává Babbie - pokud bychom začali vážně uvažovat o tom, zda-li svět okolo nás doopravdy je,

mohlo by se stát, že bychom skončili na nějakém z uzavřených či otevřených pavilonů spolu s těmi, kteří si kladou otázky podobného druhu.[02]

6.1. VE SVĚTĚ INTERPUNKCÍ

Pojem interpunkce, objevující se v knize Jak skutečná je skutečnost. Zde ale označuje termín *interpuntuace*, jenž vypovídá o cyklech komunikace, [128] o koncích a začátcích a o tom, jak posunutí začátku komunikačního cyklu může kompletně změnit význam a dopad komunikace.[129] Co je ale ona narace, vyprávění?

I. Čermák upozorňuje, že pojem narativní není jednoznačný. V rámci obecného pojetí jej lze vysvětlit jako jakékoli vyprávění. Na druhou stranu existuje také pohled užší, který ji definuje jako kognitivní schéma či vytváření příběhu. Narativita je pak, vycházející z užšího pojetí, určitá struktura, která má vliv na jednání jednotlivců, protože veškeré jednání uzavírá v jakýsi vnitřně konzistentní celek.[28] Důležité je také sdělení, že „narativní modus dovoluje chápat životy lidí jako celky a přitom identifikovat přínos jedince ke konstruování těchto celků“[29].

Člověk tedy (spolu)vytváří, resp. konstruuje, vlastní realitu [63]. Připomeňme, že se pohybujeme na úrovni přístupu ke světu – tedy (snad) platí rozdíly mezi skutečností prvního a druhého řádu, tak jak o nich mluví Watzlawick či Giddens.

Také je ovšem možné sledovat, že srozumitelnost jednotlivých příběhů je dána i tím, že je narativita určena jakýmsi archetypickými formami (Čermák hovoří o komedii, tragédii atp.). Zajímavé je, že se v tomto ohledu blížíme pojmu scénář, jak jej užívá E. Berne, či Adlerovským pojmům soukromá

logika a životní styl³⁴ [33], i když Čermák nahlíží na žánr pozitivně v tom, že zvyšuje potenci porozumění druhému vyprávění.[07][28]

6.2. ODPOVĚDNOST V KONSTRUKTIVISMU A OSOBNÍ NARACI:

Glaserfeld píše: „behavioristé jsou stále odhodláni nastrkat veškerou odpovědnost do prostředí a sociobiologové se pokoušejí umístit většinu z ní v rámci genů“, zatímco v rámci konstruktivismu „je člověk - a jedině člověk sám - odpovědný za jeho myšlení, znalosti a proto tedy také za to co je“ [54]. Což je jeden z možných směrů reakcí na post-strukturalismus obecně.

Pokud neexistuje „univerzální pravda“, jsou zde dvě extrémní možnosti, jak na takovou situaci reagovat. Buď to může vést k naprosté apatii a rezignaci a nebo k uchopení odpovědnosti, tak jak píše Glaserfeld. Jenže je zde potíž. Jak chápat odpovědnost v konstruktivismu? Co s ní, pokud se odpovědnost jeví jako diskursivně utvářený pojem, který je specificky vykládán konkrétními aktéry sociálních situací. Existuje něco jako diskurs odpovědnosti?

Lze to přijmout coby výchozí bod a hledat, okolo čeho se odpovědnost (jakožto pojem a jeho konkrétní naplnění) sdružuje? Hledat nějaký společný výchozí bod? Dívat se na to, jak se odpovědnost proměňuje v osobní naraci jednotlivých sociálních aktérů?

³⁴ Jedná se o jakési nalézání vztahů mezi jednotlivými událostmi života dítěte. Dítě si pak vytvoří subjektivní schéma chápání a rozumění světa na jeho základě řídí své jednání. Scénář pak ve smyslu neadaptivní reakce na okolnosti života.

III. METODOLOGICKÁ ČÁST

7. VÝZKUM INDIVIDUÁLNÍCH INTERPRETACÍ POJMU ODPOVĚDNOST V ORGANIZACI PRACUJÍCÍ S LIDMI S POSTIŽENÍM:

V této části představím metodologické aspekty práce: výzkumné otázky a z nich vyplývající design výzkumu.

7.1. Cíl výzkumu a výzkumné otázky:

Z výše uvedeného textu (především kapitol 2 až 5) vyplývá, že teoretických konceptů, kde se různě zachází s odpovědností, je větší množství. Zároveň v předchozím odstavci bylo vyřčeno několik otázek dotýkajících se individuální interpretace pojmu odpovědnost a jejich možných shod.

Nás v této práci bude zajímat, jak je pojem odpovědnost interpretován jednotlivými aktéry/aktérkami -pracovníky/cemi v rámci organizace (její výběr bude osvětlen níže). Vzhledem k tomu, že jednotliví pracovníci a jednotlivé pracovnice fungují v téže jedné organizaci, je možné, že jejich jednotlivá pojetí odpovědnosti v rámci profese budou co do obsahu korespondovat.

Cíl práce je možno formulovat jako výzkumnou otázku, a to v následující podobě: *Jakým způsobem si jednotliví pracovníci a pracovnice vykládají pojem odpovědnosti a v čem jsou si tyto interpretace podobné?*

7.2. Dílčí výzkumné otázky:

Výše zmíněná výzkumná otázka je formulována tak, že sama nabízí její rozčlenění do dvou otázek dílčích. Takové rozčlenění by mělo zjednodušit volbu strategie výzkumu, techniky sběru dat. K jednotlivým otázkám předkládám i zdůvodnění jejich volby.

1/ Jak jednotliví pracovníci/ce organizace naplňují obecný pojem odpovědnost? Jak již bylo zmíněno v oddíle II, domnívám se, že sociální realita

je tvořena v rámci interpretací a interakcí aktérů/ek. V rámci organizace je tak prostor praxe mimo jiné určován také představami pracovníků a pracovníc o adekvátních postupech a pojmech. Odpovědnost je pak pojmem, který zde chceme zkoumat.

2/ Okolo jakého styčného bodu se tyto individuální interpretace sdružují?
Možná podobnost jednotlivých výpovědí by mohla nastínit něco o existenci či neexistenci ať již psaného nebo nepsaného definování odpovědnosti v rámci organizace. Jak bylo ukázáno především v kapitole 5.1. na příkladu problému mnoha rukou, je definování odpovědností v rámci organizační struktury důležité. Konečně také Walker (kap. 5.4.) tvrdí, že pojetí odpovědnosti vyvěrá z rámce organizace. Neméně důležité ovšem je, aby si toho byli/y pracovníci a pracovníce vědomi/y. A v tomto bodě se otázky 1/ a 2/ dotýkají a propojují.

7.3. Metoda výzkumu:

Je možné volit mezi kvalitativním a kvantitativním výzkumným postupem. Volba se ale musí řídit formulací výzkumných otázek a vůbec cílem výzkumu. V této práci půjde o to popsat naplnění pojmu odpovědnost, porozumět jednotlivým interpretacím. Proto je vhodné volit výzkumný postup kvalitativní, který je s ohledem na tento cíl koncipován. [32][123]

A dalším důvodem volby kvalitativního výzkumného designu je to, že se jedná o téma málo zmapované a právě kvalitativní metoda nám může pomoci k jakémusi vhledu do problematiky.[02]

7.4. Jak budou data sebrána?

V rámci kvalitativního výzkumu lze využít pozorování, studia dokumentů či hloubkového rozhovoru.[32] U první možnosti je zajímavým postup skrytého pozorování - tzv. *mystery client*, kdy se výzkumník/ce či někdo z řad badatelů

vydává za někoho jiného než je (třeba právě za klienta/ku), jak o tom můžeme najít zmínku v kapitole Buying the Farms knihy J. Shermana.[122]

Jednak vzhledem k časovým důvodům i poměrné komplikovanosti vyžádat si informovaný souhlas klientů a klientek zařízení - pokud bych zvolil cestu zjevného pozorování (nevím, jak by byl postup mystery client proveditelný) spolu se studiem materiálů - tak i v rámci formulace cíle výzkumu se mi jeví nejvhodnější použití metody rozhovorů.

Bude využito rozhovoru polostrukturovaného s předem připravenými otázkami, které však v tomto případě slouží spíše jako kostra rozhovoru s možností je modifikovat. Položené otázky budou uvedeny v příloze práce (Příloha 2.). Tyto otázky vycházejí z dílčích výzkumných otázek a byly sestaveny v rámci operacionalizace za účelem možnosti zkoumat jev odpovědnosti v daném zařízení.

7.5. Kritéria pro zařazení do výzkumného vzorku:

V rámci kvalitativního přístupu je vzorek vybírán s předpokladem, že nám mohou komunikační partneři a partnerky k dané problematice něco konkrétního sdělit. Nejprve bylo tedy nutné zvolit typ organizace (fungující v souladu se zákonem 108/2006 Sb.), která poskytuje sociální služby svým klientům a klientkám.

Organizaci, jejímiž klienty/kami jsou lidé s postižením, jsem vybral proto, že právě část klientů/tek je zbavena či omezena v právní způsobilosti. Jsou tedy již státní normou a státním rozhodnutím deklarováni jako ty a ti, kteří nejenže mají jistý vztah k odpovědnosti jako takové, ale navíc jsou ve své participaci na ni kráceni/y, či omezováni/y. A právě zde, domnívám se, je otázka odpovědnosti položena více než jasně. Odpovědnost jako pojem je zviditelněna buď soudním rozhodnutím a (nebo) lékaři v rámci popisu nemoci, jimiž klienti a klientky trpí.

Navíc právě klienti a klientky mohou být viděni ze strany pracovníků/pracovnic jako ti a ty, za které je potřeba odpovědnost převzít i během spolupráce, což nám přibližuje výzkum, který v této oblasti provedli J. Carpenter se spolupracovníky.[21]

V rámci této práce tedy výzkumný vzorek budou tvořit pracovníci a pracovnice jedné organizace, poskytující klientům a klientkám sociální služby v prostorách organizace. Máme zde tedy první kritérium - zaměstnanecký poměr v rámci organizace. Pracovníci a pracovnice pak dále musí přicházet do styku s klienty/kami v rámci poskytování služeb. Tím by ovšem bylo nutné zařadit do vzorku i personál starající se o stravování klientů/tek, pokud jsou v organizaci. Tyto zaměstnance/zaměstnankyně jsem však z výzkumného vzorku vyloučil, stejně jako personál vrátnice.

Vybraná organizace poskytuje služby jak v rámci chráněných dílen (tedy v prostoru organizace), tak v dalších oblastech lidského života. Zaměřil jsem se na pracovníky, kteří jednají a pracují s klienty právě v rámci programu chráněných dílen a to proto, že cílem tohoto programu je podpořit klienty a klientky v posílení zájmu o práci jako takovou a umožnit jim vytvoření návyků vhodných pro fungování v zaměstnání na otevřeném trhu práce. Služba by tedy měla vést ke zvětšování kompetencí u klientů a klientek (viz. kap. 5.1.)

Vzhledem k požadavku saturace dat a k počtu zaměstnanců organizace, pracujících v rámci všech nabízených programů, by zkoumání celé organizace přesáhlo rozsahem a možnostmi tuto práci.

7.6. Limity použití interpretovaných dat

Je zřejmé, že ze samotné zvolené metody nelze získaná data použít k výkladu odpovědnosti v rámci všech organizací pracujících s lidmi s postižením na území České republiky, o sociálních službách obecně ani nemluvě.

Generalizace získaných dat na populaci v kvalitativním výzkumu je prakticky nemožná.[32]

Interpretace se vztahuje pouze na program organizace vybraný dle výše zmíněných kritérií. Zjištěná data (i teoretická část) tak mohou sloužit nejvíce právě organizaci, v rámci níž jsem výzkum prováděl.³⁵ Krom toho mohou sloužit jako výchozí bod pro další zkoumání v oblasti odpovědnosti v sociální práci, a to jak v rámci organizací pracujících s lidmi s postižením, tak obecně.

³⁵ Práce ve své finální podobě bude předána v jednom výtisku konkrétnímu člověku v organizaci. S jednotlivými komunikačními partnery a partnerkami jsem se také domlouval na tom, zda budou chtít verzi v elektronické podobě zaslat e-mailem.

IV. EMPIRICKÁ ČÁST

V této části bude představen výzkumný vzorek a průběh sběru dat, stejně jako zjištěná data a jejich interpretace.

8.1. Charakteristika výzkumného vzorku

Výzkumný vzorek byl tvořen čtyřmi komunikačními partnerkami a jedním komunikačním partnerem. Na svých pracovních místech pracovali/y od 9 do 1,5 roku a zaujímali pozice asistenta a asistentek na chráněných dílnách a sociální pracovnice.

8.2. Nastínění průběhu sběru dat

Rozhovory probíhaly v organizaci v průběhu měsíce dubna 2007. Jejich délka se pohybovala v rozmezí od 23:52 do 64:23 minut. Se souhlasem komunikačních partnerů a partnerek byly zaznamenány na minidisk a posléze (také se souhlasem) přepsány a analyzovány.

Účastník/ce byl/y dopředu informováni o předpokládané délce rozhovoru (odhadoval jsem cca 60 minut po předchozím ozkoušení³⁶), o tématickém zaměření (sdělil jsem, že se rozhovor bude týkat odpovědnosti) a byla s nimi domluvena schůzka.

Před samotným nahráváním jsem informoval jednotlivé partnery a partnerky, že se v práci neobjeví nikde jejich jméno a ani jméno organizace. Tyto podmínky jsem musel stanovit kvůli tomu, že si je část respondentů vyžádala výslovně. Pak jsem se otázel, zda-li mohu rozhovor nahrávat a zda data mohu použít pro předkládanou práci. Po souhlasné reakci jsem obě otázky položil znovu, již se zapnutým nahráváním, aby byly zaznamenány a uchovány ve zvukové podobě.

³⁶ Cvičný rozhovor, který měl ověřit srozumitelnost otázek a časovou náročnost, proběhl s člověkem, který nebyl zaměstnancem organizace.

9. ZJIŠTĚNÁ DATA A JEJICH INTERPRETACE

Co bylo všem komunikačním partnerkám a partnerovi společné, bylo tvrzení, že si nikdy dopředu nepromýšleli koncept odpovědnosti jako takový a jejich konkrétní výpovědi byly popisem momentálních kognitivních obsahů a reprezentací pojmu odpovědnost jak v obecné rovině, tak specificky v rovině práce, kterou v rámci organizace vykonávají.

KP1³⁷: *no co mě teďka napadlo ---³⁸ nevycházela jsem z něčeho konkrétního --- možná, že kdybyste mi to poslal dopředu, tak možná bych to nějak zpracovala, ale takhle*

KP3: *no já sem nad tím takhle nikdy nepřemejšlela --- nad tou odpovědností.*

KP4: *No já se nad tím nikdy takhle nezamejšlel --- nikdy mě to nenapadlo nějak ten pojem rozlišovat a nějak si ho --- ten pojem odpovědnosti --- vykládat --- takže je pro mě hodně těžký to takhle nějak říct, když se na to teďka ptáte*

Tedy: jednotlivé koncepty vypovídají něco o současném pojetí a uchopení pojmu odpovědnosti a je stejně tak dobře možné (a u většiny vzhledem k přestávkám v rozhovorech i delšímu přemýšlení, rovněž pak s odvoláním na výše uvedené citace), že vlivem času se jednotlivá pojetí mohou proměnit.

9.1. Obecné pojetí odpovědnosti jako Postupu a jako Slovesného určení

V chápání obecného pojmu odpovědnost, stále ještě nezařazeného do rámce pracovních úkonů, se jednotliví KP mezi sebou značně lišili co do propracovanosti ohraničení pojmu.

Na jednom pólu je chápání odpovědnosti pojaté jako schopnost vzít si za své výsledky svého jednání (popřípadě nejednání). Důležitým prvkem je tu

³⁷ KP je zkratkou pro označení komunikační partner / partnerka.

³⁸ Tyto tři za sebou jdoucí pomlky jsou označením pro krátkou odmlku (do 5 sekund) v rámci rozhovoru.

možnost předpověditelnosti následků a podmínka svobody. Nelze hovořit o odpovědnosti za jednání, událost, určitý stav věcí, pokud dotyčný jedinec nemohl předpovědět, kam jeho jednání povede.

*KP2: no ne --- pro mě ne --- pro mě to musí být
uvědomělý --- nebo případně musím uznat, že sem to
třeba mohla předpokládat*

V rámci tohoto pólu je pak rozdílné, zda-li je nutné vázat k pojmu odpovědnost pouze následky jednání a nebo i jeho motivy. A právě v tomto bodě se obě komunikační partnerky ve svých pojetích liší. S ohledem především na psychologickou interpretaci jednání, kterou přibližuje V. Smékal, by až druhá varianta teprve byla ta opravdu odpovědná.[124] Jakkoli mluvíme o interpretaci psychologické, pokud je v rámci sociální práce lidský vztah a osobnost skutečně součástí profese [74], mají psychologické poznámky k rozumění osobnosti v sociální práci své místo.

*KP2: V tom, jak se rozhodne, v tom co se pak děje v
následcích...třeba pro mě je to jako že dokážu odhadnout
následky svých činů, že když se pro něco rozhoduju, tak
přemyslím co se pak může stát, (...) no ale i to pozadí ---
co mě k tomu jednání dovedlo, co mě k tomu co dělám
vede, ale i přítomnost proč to dělám*

*KP1: asi záleží na povaze toho, v čem člověk jedná --- (...)
že člověk nějak jedná a pak prostě ustojí ty reakce nebo
to, co se pak prostě děje --- a pokud jsou ty věci nějaký
důležitější, tak myslím, že k tomu určitě patří i si to
předem nějak rozmyslet --- jakoby ňák si třeba dopředu
zjistit ty informace*

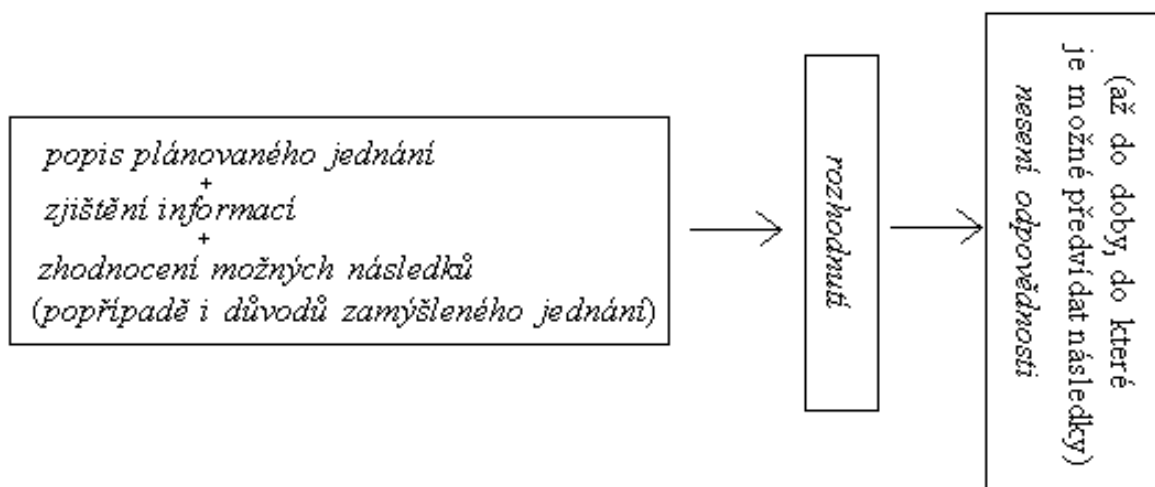
Druhým pólem je pak ztotožnění odpovědnosti s určitým konativním slovesem a rámcem, v němž je dle tohoto slovesa nutné jednat. Tento rámec je pak vymezen buď obecně - značně široce - jako „všechno“ (KP3 a 5) a nebo striktně písemným dokumentem (KP 4):

KP4: *no jak vo tom tak přemejšlim, tak možná ... možná, že to nepovinný (mimo zákonné normy a písemné dokumenty, pozn. aut.) ani není odpovědnost --- že to ostatní nad ty normy je jeho svobodná vůle (...) no právě že asi ne, že tu odpovědnost máte v rámci těch zákonejch norem a to vostatní prostě možná není otázka odpovědnosti.*

Odpovědnost pak značí „všechno dělat důsledně“ (ve smyslu „nevyfláknout se na to, jít přes překážky“), „za něco ručit“ (KP ale sám neví co si pod tím pojmem představit: KP4: „no ručím --- to je --- (cca 2 min. mlčení) --- nevím --- ručení --- nevím“) nebo „mít něco či někoho na starosti“ (aby se nikomu / popřípadě ničemu - peníze, majetek/ „nic nestalo“). V rámci tohoto přístupu k odpovědnosti se nikde přímo v rozhovorech neobjevuje rozlišení jednání tady a teď, perspektivy budoucího a případně kořenů jednání, jako je tomu u KP 1 a 2.

Mluvíme tady tedy jednak o jakémsi pojetí odpovědnosti jakožto vymezení POSTUPU v prvním případě a vymezení odpovědnosti formou SLOVESNÉHO URČENÍ³⁹ v případě druhém.

Modus Postupu tak umožňuje poměrně širokou paletu jednání, které je pak možné hodnotit v rámci odpovědnosti (právě proto, že není vázán na jedno konativní sloveso) a nabízí kvalitnější možnost reflexe jak v časovém horizontu tady a teď, tak i reflexe minulého, a to z toho důvodu, že je právě definován určitými kroky, které jsou shrnuty v následujícím grafickém znázornění:

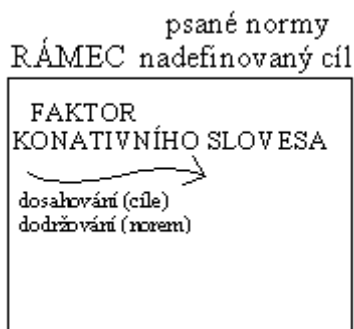
V modu Postupu se navíc jako důležitý prvek objevuje komunikace coby způsob vymezení odpovědnosti:

KP1: no vzhledem k tomu (...) že (...) mně nebylo dost jasně řečeno, i když sem se na to ptala, co je přesně cílem a mým úkolem, tak sem se do značný míry vzdala tý odpovědnosti

KP2: no spíš daleko jak já si to řeknu --- (...) říct mu hele tohleco už vopravdu --- tohle je na tvoje triko, to já už si žádnou odpovědnost neberu

Modus Slovesného určení pak jakoukoli reflexi vymezuje právě oním slovesem a rámcem, v němž lze o odpovědnosti mluvit. Pak by se tedy reflexe týkala dodržení (sloveso) zákonných a jiných psaných norem (rámec) v pohledu KP4, zhodnocením toho, jestli jsem skutečně šel nebo šla (sloveso) přes všechny překážky k cíli (překážky a cíl tvoří rávec pro KP3) a konečně taky toho, jestli dohlížím tak (sloveso), že se nikomu nic (rávec) nestalo, jestli nedošlo ke ztrátám (KP 5).

Obecně tedy - zda jsem dostal svým jednáním určitým postupům. Tyto postupy jsou pak určovány rámcem, ve kterém se takto jedinec pohybuje. Ovšem komunikační partner a partnerky, pokud mluví o nějakém zhodnocení, tak vždy hodnotí naplnění onoho slovesa v rámci, který je daný, o kterém se nediskutuje, který nepodrobují reflexi. Tedy zda-li bylo dosaženo cíle a nikoli zda-li byl cíl zvolen dobře, nebo co je cíl vlastně zač.

Všem KP je společný relační charakter odpovědnosti. Počet vztahů (na obecné rovině popisu) se ovšem liší podle toho, zda KP chápou odpovědnost v modu Postupu nebo v modu Slovesného určení.

V prvním případě se odpovědnost objevuje jak ve vztahu k svému jednání, tak druhým lidem, k širší společnosti, státu, k lidství vůbec a ekologickým záležitostem. Pro KP1 pak „*i takový ty věci, ke kterejm se nevyjádří --- se kterejma nic nedělá*“. Pro druhý modus je určující rámeček. Pokud jsou tím rámečkem obecně překážky a cíl, objevuje se pak vztah jak k sobě, tak ke druhým, k rodině, společnosti i Zemi (stejně jako pro modus Postupu). Pokud je oním rámečkem zákon a psaná norma, jsou to vztahy objevující se v těchto předpisech.

Jen jedna komunikační partnerka zmínila, že vztah, kde se objevuje odpovědnost, je nutně nerekiproční - tedy mocensky nevyvážený.

KP5: je no jako vztah --- já si myslim, že je to spíš jednostrannej vztah --- že ten nadřizenej nebo ten zodpovědnej má vztah za ty, který má na starosti, jako že zpětně to neplatí, že by ty který mám na starosti byli za mě zodpovědný

V takovém případě by pak odpovědnost byla jakousi hrou s nulovými součty, kdy převzetí odpovědnosti by zbavilo odpovědnosti toho nebo tu, za kterého či kterou je odpovědnost přebírána. V obecné rovině to u ostatních KP není. Výstižným příkladem v tomto ohledu je jedna z odpovědí:

KP2: (...) třeba emocionálně, což je v pořádku u mých blízkých nebo kamarádů, nějakým způsobem mám odpovědnost za to, jak se ten člověk cítí a nemůžu na něj úplně kašlat, že jo --- přestože ten člověk je taky odpovědnej za to, jak se cítí, tak já to beru tak, že je to i moje záležitost, když nějak jedná, jak tím ovlivňuju ostatní

V tomto případě je to hra s nenulovými součty, kdy oba dva aktéři mohou získat.[128] Pokud jeden/a z účastníků převezme odpovědnost, druhý/á ji neztrácí. Neevokuje to existenci předem daného množství (či míry) odpovědnosti, kterou je nutné rozdělit vzájemně mezi zúčastněné aktéry a aktérky.

9.2. Pojetí odpovědnosti v rámci profese jako Pociťované a jako Formální

Při specifikaci pojmu odpovědnost v profesi, kterou vykonávají v rámci organizace při práci s klienty, se ukazuje, že do velké míry vyrůstá z obecného pojetí odpovědnosti jednotlivých komunikačních partnerek a komunikačního partnera. Pro přístup k odpovědnosti v rámci Slovesného určení je profesní odpovědnost chápána jako dodržení vytyčených cílů dělat práci důsledně (viz. výše).

KP3: no tak určitě bych to --- jako že chci být dobrá v práci, mít všechno v pohodě, pořádku, takže se to snažím dělat (...) na to dbám, aniž by musel zaměstnavatel mě hlídat.

Popřípadě je tato odpovědnost chápána též jako dodržení vymezených kompetencí, daných jednak metodikou, smlouvou s organizací (v rámci pracovní náplně), a druhá zákoníkem práce. Všechno mimo tyto smluvně nastavené okruhy působnosti už pro KP není otázkou odpovědnosti. V rámci Slovesného vymezení jedna KP vydělovala odpovědnost jako *dohled* nad klienty a svěřeným majetkem, nicméně bylo pro ni velmi nesnadné to takto vymezit.

KP4: obecně je ta odpovědnost tady daná smlouvou, kde je pracovní náplň a taky dalšíma věcmi, jako nějaká hmotná odpovědnost za ty věci tady, za zboží, který se tady prodává a taky je to daný metodikou.

KP5: no ale já za tu dobu co tady sem to беру dost automaticky, že to nějak nepitvám (...) no součást tý práce --- kterou ani nevnímám --- je to prostě automatický (...) no jakoby dohled

U komunikačních partnerek, které chápou odpovědnost v modu Postupu, se objevil náhled na profesionální vztah jako na ten, kde jsou jasně vymezené hranice odpovědnosti jednotlivých aktérů. Kde je jasně určen okruh(rámec) aktivit (daný pracovní náplní), v němž si už jednotlivý pracovník či pracovnice v rámci spolupráce s klientem či klientkou určují, za co budou či nebudou nést odpovědnost. Pokud takový okruh určen organizací není, není možné mluvit o odpovědnosti v rámci profese, alespoň ne na Formální úrovni.

KP2: což může svádět k tomu, že se ten vztah pak mění z profesionálního a že není tak jasně vymezenej tou odpovědností za co jo a za co ne --- já mám jasnou pracovní náplň

V jednotlivých odpovědích KP se totiž objevuje dělení odpovědnosti na Formální a Pociťovanou. Formální odpovědnost je pro jednotlivé KP spojena s pracovní náplní a metodikou práce, přičemž vychází ze základních cílů organizace jako takové. Formální odpovědnost je pak jakýmsi ustanoveným závazkem, který po obsahové stránce vymezuje rámec profesní odpovědnosti. U KP, které chápou odpovědnost vymezenou jako Postup, je však pracovní náplň (je-li deklarována) chápána jako prostor, který stanoví hranice, v rámci něhož si konkrétní vymezení profesní odpovědnosti určuje v komunikaci pracovník či pracovnice. U vymezení odpovědnosti jako Slovesného určení pak pracovní náplň určuje - zužuje - rámec, v němž se realizuje faktor konativního slovesa (viz. výše), kterým může být *dohled, jít k cíli* přes překážky a nebo *ručení za dodržování norem*.

Pokud byl/y jednotlivý/é KP dotázán/y na to, zda v rámci organizace existují nějaké dokumenty, kde by se pojem odpovědnosti objevoval, nejčastější

odpovědí bylo, že v metodice práce nebo v standardech kvality sociálních služeb. Jak přesně se tam ale pojem odpovědnosti objevuje, nikdo z KP nevěděl. KP4 v rozhovoru uvedl, že pojem odpovědnosti se nikde vlastně neobjevuje.

Pokud je u Formální odpovědnosti jasně vymezen obsah, pak Pociťovaná odpovědnost je něco, co je pro KP těžko měřitelné nebo nějak vykazatelné. Jak už ze samotného pojmenování vyplývá, jedná se o specifický druh pocitu (cítění se), který je spojený se svědomím a schopností reflexe a vzniká na poli profesních aktivit. Pociťovaná odpovědnost tedy vzniká z odpovědnosti formální. Je to prožitek, který se může měnit nezávisle na změně Formální odpovědnosti, jakkoli se pak promítne do konkrétních aktivit pracovníků a pracovníc.

KP5: no já sem tady měla úraz na mandlu (...) potom sem s tím bojovala snad dva roky --- ten chlapec už odešel, zhojilo se všechno, ale jako byla v tu dobu větší zodpovědnost --- takhle --- sem si říkala, musím dávat ještě větší pozor --- to by asi každé nějak takhle prožíval --- hmmm

Pokud Pociťovaná odpovědnost vychází z odpovědnosti Formální, tak ji zároveň překračuje ve dvou dalších rovinách. První rovinou je a rovina komunikace s klienty/kami. Komunikační partnerky si jsou vědomy, že je možné ovlivnit klienty a klientky v rámci komunikace. Tato míra ovlivnění ale není jasně definovaná a záleží na osobním pojetí vlivu. Zároveň se objevuje otázka emocionálního stavu klientů/ek.

KP1: když už je to vo vztahu s těma klientama --- vo nějaký komunikaci, tak je to těžko měřitelný --- vykazatelný

KP2: když třeba přijdou, tak přemejšlim, jestli sem na ně nebyla nějaká moc vostrá, jestli sem je nějak nerozhodila --- některý sou třeba hodně plačtivý, tak tam asi ne, ale

*jestli sem na ně nezvýšila hlas --- jestli sem je neměla
nechat vypovídat --- tak v takovém případě se za ty emoce
odpovědná cejtím*

Druhou rovinou, která se v rozhovorech neobjevila, pokud jsme mluvili o odpovědnosti Formální, je odpovědnost za vlastní vědomostní a praktické kompetence, tedy za svůj profesní růst. To se ale v pojetí Pociťované profesní odpovědnosti objevuje pouze u dvou komunikačních partnerek.

*KP3: že třeba jedu domů, du se podívat na nějaké knihy --
- tu tam uvidím nějakou knihu, která by se mi hodila k tý
práci, tak si ji zakoupím a přečtu doma*

*KP2: no moje zodpovědnost (...) je i v tom, že chodím na
supervize, že se dál vzdělávám, že chodím na VTI*

Obecně řečeno: v rovině Formální je použito základního vztahového rámce k odpovědnosti (modus Postupu nebo Slovesného určení), který je specificky vymezen pracovní náplní. V rovině Pociťované odpovědnosti se pak v rozhovorech objevuje odpovědnost za ovlivnění klientů/ek v komunikaci a odpovědnost za profesní růst. I Pociťovaná odpovědnost však vychází z konkrétních aktivit, které jsou hodnoceny na základě obecného rámce pojetí odpovědnosti a to i v případě, že překračují pojetí Formální.

9.3. Profesní odpovědnost a čas

Na časovém vymezení profesní odpovědnosti - tedy odpovědnosti vztahující se k vykonávané práci - se podílí právě ono rozlišení na odpovědnost Formální a Pociťovanou, tak jak bylo nastíněno výše.

V rámci Formálního pojetí je profesní odpovědnost pro všechny KP ohraničena jednak pracovní dobou, resp. pracovním úkonem, pokud se s pracovní dobou nekryje, a zároveň přesažená ve smyslu zachování povinné

mlčenlivosti o věcech týkajících se jednak klientů a pak dalších neveřejných informací, týkajících se organizace.

KP2: formálně, když přijdu ráno do práce, takže ta odpovědnost naskočí, takže když za mnou někdo přijde, tak sem odpovědná, abych to zařídila (...) dokud no možná dokud trvá ta pracovní činnost než doba --- Třeba včera sem byla v práci do sedmi, když sem jela natáčet na byt --- Takže když sem volat ve 4 hodiny, tak tím neskončila moje pracovní doba, jela sem ještě na byt a byla jsem zodpovědná za to, co tam vyvádím a za to, jestli dovezu kameru zpátky v pořádku nebo ne a tak. Takže vlastně spíš asi činností --- ne místem a ani ne tak pracovní dobou, ale jak dlouho mi trvá ta činnost, co mám v rámci pracovní náplně.

KP5: no s pracovní dobou.

KP3: no třeba data, který tady mám, tak kdybych odešla, tak je nebudu nikde rozdávat, uveřejňovat

Zároveň lze ale mluvit o ukončení odpovědnosti v rámci konkrétních aktivit s konkrétním klientem. Taková odpovědnost končí spolu s ukončenou aktivitou, a to tehdy, pokud je dosaženo nejlepšího možného dosažitelného výsledku.

KP2: Když je ta aktivita ukončena --- když to má výsledek, třeba žádoucí a nebo nežádoucí, když žádoucího dosáhnout nejde (...) a tam to končí.

Formální časové ohraničení odpovědnosti je tedy jasně vymezeno a ustanoveno podpisem pracovní smlouvy a mlčenlivosti. Jakmile přestane pracovník či pracovnice v organizaci pracovat, tak formální odpovědnost (vyjma povinného zachování mlčenlivosti) končí. Formální časové rozhraní tedy pracovníkovi u odpovědnosti určuje organizace, resp. zaměstnavatel/ka. A to jednak časově, co do začátku a konce během jednotlivých dnů pracovní dobou, a nebo v rámci pracovní náplně co do jednotlivých odpovědností ve vztahu s konkrétními lidmi, klienty a klientkami.

V rámci pojetí Pociťovaného je časové určení hůře vymežitelné. Pociťovaná odpovědnost totiž nekončí s pracovní dobou a zároveň s ní nezačíná. Jednotlivé KP (vyjma KP4, pro kterého je odpovědnost pouze odpovědností Formální) přemýšlejí o klientech, o tom, co by se dalo udělat lépe, jinak, a pak se cítí odpovědné i když odejdou z práce. Odpovědnost se tak dostává i mimo úkony spojené s profesí a pracovní náplní jednotlivých KP.

9.4. Profesionální odpovědnost ve vztahu k...

V rámci rozhovorů KP zmiňovali celkem šest základních okruhů vztahů, v nichž se pro ně objevuje profesionální odpovědnost. Mluvili o vztazích k zaměstnavateli, sám(a) k sobě, ke klientům (ve smyslu odpovědnosti za klienty/ky a vůči klientům/kám), k prostoru, kde vykonávají profesi a ke kolegům. V následující části si jednotlivé vztahy a odpovědnost v nich blíže představíme.

9.4.1. Odpovědnost k zaměstnavateli

Odpovědnost k zaměstnavateli jasně vyrůstá z Formální odpovědnosti, dané smlouvou. Přímá nadřízená jednotlivých KP je pak ta, která je může sankcionovat odejmutím osobních ohodnocení či jakkoli jinak, pokud KP nebudou vykonávat zadanou práci v souladu s představami.

Dalo by se říci, že právě proto, že odpovědnost k zaměstnavateli je spojena s Formální odpovědností, je vlastně nejjasnější a proto ji také uvádí jak komunikační partner, tak všechny komunikační partnerky až na jednu; ta v průběhu rozhovoru, jakkoli nejdřív vztah k zaměstnavateli v rámci odpovědnosti pojímá, nakonec jej vidí spíše jako závazek.

KP1: to možná není ani odpovědnost --- to je spíš takovej závazek prostě spíš toho zaměstnavatelskýho vztahu i vůči tomu zaměstnavateli, že von mě platí a já se snažim naplňovat to, za co von mě platí

U této komunikační partnerky je ale nutné brát v úvahu to, co bylo řečeno v kap. 9.1. o možnosti zbavení se odpovědnosti vůči zaměstnavateli, pokud není jasně deklarováno, co má vlastně pracovnice dělat. Není tedy z čeho budovat odpovědnost Formální a tak je těžké vidět vztah k zaměstnavateli prizmatem odpovědnosti. Jinak se s obměnami opakovalo tvrzení, že je to právě ona práce (pracovní náplň), za kterou je pracovník/ce odpovědný/á přímé nadřízené jejich pozice.

KP3: no asi jenom nadřízený, vedoucí (...) no to je přijít včas do práce, sehnat včas klienty k práci, dodržovat přestávky, což je vlastně mojí náplní, abych to sama učila klienty, potom plnění individuálů, konzultací, výrobky abysme odváděli, plus klienti aby zvládali danou činnost

Odpovědnost je tu pojata jako jakási nutnost skládat účty (nést následky svých činů) k rukám organizace za vykonanou práci a být schopen nést následky právě (ale ne pouze) v možném negativním finančním ohodnocení.

KP2: já sem zodpovědná pouze ředitelce (...) --- to je moje přímá nadřízená --- to znamená, že když se mi něco nepovede, tak ona je ta, která mi řekne hele to je špatně, snižuju ti osobní ohodnocení.

Pokud vyjdeme z pojetí odpovědnosti jako Postupu, kde se toto (u)nesení následků objevuje, nevzniknou nám v tom, co KP říkají, žádné rozpory. Poněkud komplikovanější to bude, když se podíváme na odpovědnost vymezenou Slovesným určením. V tomto případě komunikační partner a partnerky chápali odpovědnost jako *dodržení* (norem), *jití* (přes překážky k cíli) či *dohled* (aby se nic nestalo).

Ale i tak se zde objevuje ve vztahu k nadřízené pojem odpovědnosti, který v sobě nese nutnost „složení účtů“ a nesení následků za svoje jednání v práci (na

rovině zaměstnavatelka - zaměstnanec/kyně), jakkoli může být pozitivní nebo negativní.

Tedy ve verbální, uvědomované rovině vymezení pojmu odpovědnosti v profesi v modu Slovesného určení chybí právě ono „nesení následků svého jednání“, které se v rozhovorech s KP neobjevilo jak při obecném definování odpovědnosti, tak při definování odpovědnosti v rámci jejich profese, a rovněž ani zde, kde byl pouze zmíněn vztah k nadřízené bez bližšího vysvětlení.

9.4.2. Odpovědnost za klienta, klientku

Odpovědnost za klient(k)y je nejčastěji zmiňovány ve smyslu náležitého dohledu, aby se jednotlivým klientům a klientkám nic nestalo během doby, kdy využívají služeb, které organizace nabízí.

KP5: no za svěřený osoby --- za klienty (...) no riziko úrazů --- že jo --- práce s mandlem, pomůckami, žehlička, dole sou pračky --- vůbec manipulace s rychlovarnou konvicí

Nejčastěji je v této souvislosti zmiňováno ustanovení rizikových situací konkrétních klientů a klientek zařízení. Jedná se o popsané situace, kdy by se v rámci aktivit klienta/ky v organizaci klient/ka mohl/a jakkoli zranit.

I když je tato odpovědnost ustanovena formálně, je tedy součástí Formální odpovědnosti, nevěděli KP přesně, jak to vlastně s odpovědnosti tohoto druhu je a jestli by případné definované rizikové situace byly právní ochranou pro pracovníky/ce, pokud by se klientům/kám něco během přijímání nabízených služeb stalo.

KP3: no odpovědnost za klienty --- ani nevím, jak to tady máme (...) že kdyby se mu třeba něco stalo, tak máme takovej papír, krizové situace se to jmenuje, kde jsou napsaný nějaký rizikový situace, to se vyplňuje s každým klientem zvlášť (...) ale nevím, jak moc jsem třeba krytá

tady tím, že on má napsáno, že nemá nic strkat do zásuvky, ale když on tam něco strčí...nevím jestli za to budu odpovědná já, nebo jestli je on sám za sebe...nevím...a ani nevím jestli se to tady nějak řeší a ví a tak

Příčinu tohoto neurčitého pojetí, jak to vlastně je, může být právě onen termín *náležitý dohled*, kdy se v konkrétních případech musí prokázat, zda-li nebyl nějak zanedbán a po právní stránce tedy nelze stanovit přesné vymezení. Vymezit by jej ale mohla organizace formou vnitřního předpisu v rámci metodiky práce – spíše orientačně ovšem.

9.4.3. Odpovědnost za materiální komodity

Odpovědnost za vybavení místa, kde je konkrétní služba poskytována, je dalším případem Formální odpovědnosti, kterou KP v rozhovorech uváděli. Rozsahem je vymezena za prostor, kde jednotliví KP poskytují služby. Jde v rámci ní i o to přijít včas a prostor nachystat, ohlídat, aby nebylo zničeno nebo poškozeno vybavení (pračky, mandl, hrníčky, rychlovarná konvice, vyrobené zboží atp.) během poskytování služeb a po skončení provozní doby zařízení zajistit, aby byla místnost uzamknuta.

KP4: no já to vezmu obecně (...) taky dalšíma věcmi, jako nějaká hmotná odpovědnost za ty věci tady, za zboží, který se tady prodává a tak

Z toho, co KP v rozhovorech uváděli, se zdá, že odpovědnost za materiální komodity je součástí odpovědnosti ve vztahu k zaměstnavateli/ce. Komunikační partner a partnerky ji ovšem v tomto vztahu (tedy k materiálním věcem organizace) jako samostatnou nezmiňovali a stejně tak tomu bylo, pokud mluvili o odpovědnosti k nadřízené.

9.4.4. Odpovědnost ke klientům a klientkám

Odpovědnost ke klientům/kám zmínily v rozhovoru čtyři komunikační partnerky. U jedné se takový vztah neobjevil, a jak již bylo naznačeno výše, komunikační partner pojí odpovědnost pouze s psanými normami. V hovorech s KP byla tato odpovědnost spojena nejčastěji právě s vykonávanou aktivitou v rámci profesní činnosti v organizaci.

KP5: (...) no ke každému jednomu tomu klientovi (...) abych nepřišla a nečetla si noviny, to by taky pak četli noviny že jo

Je tedy tato odpovědnost spojena s pracovní náplní, kterou KP deklarují jako tu, kterou nabízejí a vidí se také odpovědni klientům/kám za to, že tuto práci vykonávat budou. Zajímavým je také zjištění, že KP, kteří pracují s Individuálními plány klientů (tedy s plány na osobní rozvoj), v tomto případě odpovědnost ke klientům nezmiňují. Takový vztah zmiňuje pouze jedna komunikační partnerka, ačkoli sama se na tvorbě Individuálních plánů nepodílí.

KP1: jo tak no jeden potíž můj v tomhleto je, že já nepracuju s individuálníma plánama těch klientů --- takže já asi kdybych měla k tomuhle přístup, tak bych cejtla odpovědnost za to, že jim pomáhám naplnit ten jejich osobní cíl, k čemuž se tady ta organizace zavazuje

Jestliže ostatní KP nezmiňují tento druh odpovědnosti neznámá, že by se neodrážela v jejich přístupu ke klientům a klientkám. Jednotlivé individuální plány vycházejí z cílů organizace, resp. poskytovaného programu (viz. kap. 7.5., kde je cíl zmíněn). Jedna komunikační partnerka, aniž by přímo mluvila o odpovědnosti ke klientům ve vztahu s individuálním plánování, hovoří o naplňování právě cílů organizace u jednotlivých klientů a klientek.

KP3: no tak to je právě hodně individuální, protože když vim, že ten člověk je fakt dobrej a mohl by pracovat, tak na to třeba hodně dbám (na naplňování cílů, pozn. aut.) a hodně odpovědně to plním. Ale když je tady člověk, u kterýho vim, že na tu práci fakt nemá (...), tak tady ta zodpovědnost ani moc není --- spíš by to byl příjemně strávenej čas než ňák cíleně.

A právě zde se absence odpovědnosti projevuje v rozdílném přístupu ke klientům a klientkám. Má tedy, podle výpovědi komunikační partnerky, přímý dopad na rozvoj kompetencí klientů a klientek a schopnosti jednat samostatněji v rámci jejich životů.

9.4.5. Odpovědnost sobě

Tři komunikační partnerky také zmínily odpovědnost, kterou v rámci profese pociťují samy k sobě. Vychází z Formální odpovědnosti, neb se vztahuje pouze na poskytované služby. Z rozhovorů vyplynulo, že předpokladem pociťované odpovědnosti k sobě je reflexe vykonané práce, a to v rámci obecného pojetí buď jako Postupu nebo jako Slovesného určení.

KP2: no asi jenom sobě --- protože co se týče klientům, tak to taky vadí mě, když něco zkazím, že von udělal všechno a já sem ho zklamala, to je jakoby moje svědomí, nebo odpovědnost

Jedná se tedy o reflexi minulého, toho co již bylo s klientem či klientkou uděláno, jak probíhala spolupráce. Na základní úrovni se projevuje jako libost nebo nelibost a pro dvě komunikační partnerky souvisí se svědomím. Pro jednu pak s reflexí toho, co bylo uděláno během dne, tedy zda byla odvedena dobrá práce.

KP5: no tý organizaci --- no, ale i sama sobě si řeknu jo fajn, udělali jsme to a zejtra toho bude míň, když dneska sme to takhle zvládli.

Tato základní úroveň pak může sloužit jako jakýsi startovací bod pro reflexi provedené práce a možnou implikaci zjištěného zpět do konkrétní spolupráce s klientkou a klientem, který se může projevit - když ne ničím jiným - například omluvou.

KP2: když třeba přijdem na úřad a von má všechno a já zjistim, že sem na něco zapomněla, tak se mu vomluvim, protože je to moje chyba

9.4.6. Odpovědnost ke kolegům, kolegyním

Obě komunikační partnerky, které pojmají odpovědnost v modu Postupu, také zmínily odpovědnost k ostatním kolegům a kolegyním. Jedná se často o pomoc kolegům a nebo o převzetí odpovědnosti za určitou část činností.

Je to vykomunikovaný díl odpovědnosti za konkrétní úkoly, který komunikační partnerka s kolegou dohodne dopředu. Objevuje se tam právě zdůraznění nutnosti dopředu vymezit, kam až bude odpovědnost nastavena:

KP2: když tady ten klient dělá, abych s nim tam zašla na tu poštu tady, kde potřebuje něco vyřídit, protože já to mám kousek (...), ale tím, že já řeknu jo, já tam s ním dojdu, tak přebírám odpovědnost za to, že to dobře vyřídíme --- pokud to vyřídíme blbě, není to odpovědnost toho asistenta (...) jakmile začnu to dělat a řeknu jo já to zařídím, tak beru odpovědnost za to, že ten úkol bude provednej až dokonce --- jakmile řeknu jo, tak udělám to a to a potom ti to pošlu, tak to neznamená, že sem odpovědná za to, že to dopadne dobře, ale za to, že udělám svoji část práce, ale musím to říct na začátku

10. ZÁVĚR

Pokusíme se tedy výše zmíněné nějak shrnout a odpovědět na ony dílčí výzkumné otázky, tak jak byly položeny v rámci kap. 7.2. Jak již bylo naznačeno, předkládaný závěr se opírá o výpovědi jednotlivých komunikačních partnerek a partnera, které nejsou výsledkem hlubší reflexe jich a jeho samotných/samotného a je možné, že se budou v průběhu času dále měnit. O obecných omezeních aplikace zjištěných dat jsem krátce pojednal v kap. 7.6.

*Jak si tedy jednotliví pracovníci a pracovnice, kteří spolupracují s klienty/kami v rámci chráněných dílen, vykládají pojem odpovědnosti? Co se týče obecného vymezení odpovědnosti, objevuje se zde dvojí přístup. A to vymezení jako POSTUPU a vymezení jako SLOVESNÉHO URČENÍ. V rámci prvního případu se jako důležité faktory spojené s odpovědností objevují pojmy *možnosti předpověditelnosti následků* jednání (tedy, že jedinec jedná vědomě a mohl odhadnout, kam jeho jednání povede a co ovlivní) a *svobody* (tedy možnosti rozhodnout se pro konkrétní postup). Odpovědnost je tady chápána jako unesení následků svého jednání, pokud jsou přítomny ony dva zmíněné faktory, a to až do té doby, do které bylo možné následky předpokládat. Uznání přítomnosti prvního zmíněného faktoru, tedy možnosti předpověditelnosti, lze i poté, co konkrétní aktivita došla svého cíle a přinesla nějaký dopad pro účastníky – tedy zpětně. Svoji odpovědnost za určité aktivity je možné deklarovat druhým a také druzí mohou určit konkrétní díl odpovědnosti nám, pokud na to přistoupíme. Důležitý je zde ale proces komunikace. Tedy odpovědnost v rámci modu Postupu vzniká v komunikaci ať už s druhými či sám se sebou. V rámci reflexe jednání, za které nese člověk odpovědnost, se v rozhovorech objevovalo jak konkrétní jednání vyjádřené slovesem, tak možné výsledky činnosti a příčiny jednání (proč asi jedním tak jak jedním). Přehodnocuje se tedy nejen konkrétní postup, ale také rámce*

jednání. A to, jak ostatně bylo zmíněno v kap. 9.1., umožňuje jednotlivým KP zahrnout do reflexe širší paletu okolností než KP, kteří chápou odpovědnost v mezích Slovesného určení.

V modu Slovesného určení je odpovědnost spojena pouze s jedním konkrétním slovesem, které určuje aktivitu, a s rámcem, v němž je tato aktivita provozována. Pokud KP mluví o jednání, pak hodnotí právě naplnění nebo nenaplnění postupu (určeného slovesem) a nikoli onen rámec, v němž se pohybují. Jejich reflexe je tedy omezena právě na ono jednání. Stejně tak do konceptu odpovědnosti nezahnují jako předpoklad ony dva faktory, zmíněné u modu Postupu, a vytrácí se z jejich pojetí i čas jako jednotka. Odpovědnost tedy může například znamenat to, že se všechno bude dělat důsledně, že konkrétní člověk půjde přes objevující se překážky k cíli, že se nenechá těmito překážkami odradit. Takto KP vymezují odpovědnost na verbální úrovni. V jejich výpovědích se ale objevuje jakési skryté naplnění pojmu odpovědnost, a to právě ve smyslu nést následky svého jednání. Je to patrné, pokud hovoříme o odpovědnosti vůči nadřízené (kap. 9.4.1.). Lze zde uvažovat o tom, že slovní spojení *odpovědnost k nadřízené/mu* je součástí jazykových výpovědí o zaměstnanecko – zaměstnavatelském vztahu, aniž by si jej konkrétní KP naplňovali významem, který by se projevil v obecném pojetí odpovědnosti. Zároveň ovšem se tento význam (tedy nesení následků svého jednání) neobjevuje ani tehdy, pokud hovoří o odpovědnosti v rámci profese.

A právě pojetí odpovědnosti v rámci profese a vykonávané práce v organizaci vyrůstá z obecných pojetí odpovědnosti u konkrétních pracovníků a pracovníka. Kromě jakéhosi zrcadlení se obecné odpovědnosti coby Postupu a Slovesného určení se v rámci chápání profesní odpovědnosti objevuje její pojetí v rovině FORMÁLNÍ a POCITOVANÉ.

Pokud KP hovoří o profesní odpovědnosti Formální, vymezují ji pracovní náplní, kterou přijali v rámci zaměstnaneckého vztahu k organizaci. Pracovní

náplň tedy specifikuje, nebo lépe řečeno zužuje, rámec (pro profesní odpovědnost), v němž je možné mluvit o odpovědnosti (v obecné rovině). Pokud Formální profesní odpovědnost vyrůstá z modu Slovesného určení, pak se hodnotí, nakolik bylo v daném rámci naplněno jednání. Tedy například zda-li jsem dělal/a vše tak, jak mi to nařizuje pracovní smlouva v rámci náplně práce. Opět se projevuje to, že se hodnotí jednání, nikoli rámec. V rámci modu Postupu je pak pracovní náplň chápána jako jakýsi hrubý náčrtek, v rámci něhož si dotyčná pracovnice určuje v komunikaci s klientem, za co odpovědnost má a za co nikoli, a možná i skrze to pak vnímají profesionální vztah pracovníka/ce s klientem/kou jako ten, kde jsou jasně vymezeny hranice toho, kdo má za co odpovědnost.

Co je v rámci Formální odpovědnosti společné všem KP, je její vymezení v rámci času a vztahů v organizaci. Profesní Formální odpovědnost je určena pracovní dobou, pokud je pevně stanovena a dodržována, a nebo trváním úkonů a činností spojených s pracovní náplní. Společné je také vymezení vztahů, v rámci nichž se odpovědnost objevuje. Jedná se o vztah k nadřízené (zaměstnavateli), ke klientům a klientkám a k materiálním komoditám, patřícím organizaci.

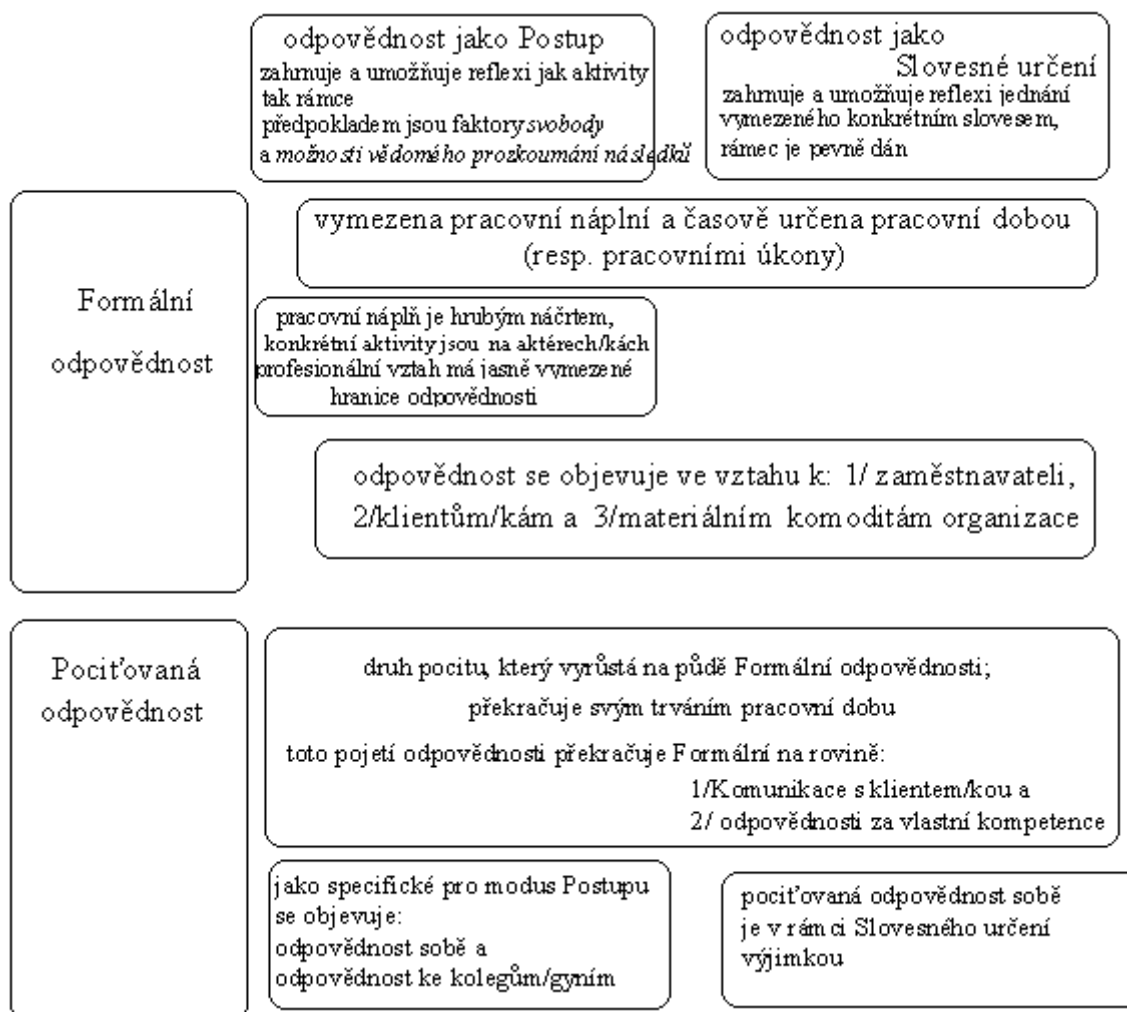
V rovině odpovědnosti k zaměstnavateli se objevuje určité nevyřčené chápání odpovědnosti u některých KP, jak bylo zmíněno výše. Odpovědnost je tady vymezena jako přijetí a nesení reakce nadřízené/mu za činnosti, které pracovník/ce vykonávají. V rámci tohoto vztahu je možné zařadit i odpovědnost za prostory organizace, kde službu poskytují, a její vybavení.

Ve vztahu ke klientům se Profesní Formální odpovědnost objevuje na úrovni odpovědnosti za klienty, tedy aby se v organizaci v rámci služeb nezranili. A také odpovědnosti ke klientům, která se projevuje tím, že jednotliví KP nabízejí ty konkrétní služby a ty konkrétní pracovní úkony, které mají, a také tím, že tyto aktivity vykonávají důsledně. Konkrétní pracovní úkony pak musí

souhlasit s cílem poskytované služby. A právě zde se projevuje, jak se odpovědnost odráží v práci s klienty/kami. Její nedostatek vede k nenaplnění cílů a pak už jde jen o to, aby pro klienty/ky bylo čerpání služby příjemně stráveným časem (explicitně vyřčeno jednou komunikační partnerkou). To, že takový postoj má konkrétní dopad na klienty/ky, bylo již řečeno v kap. 9.4.4.

Pocit'ovaná odpovědnost, jak už sám název napovídá, je pro KP druhem prožitku, pocitu, který souvisí se svědomím. Samozřejmě souvisí s profesními aktivitami a tak se v rozhovorech odráží skutečnost, že vzniká na půdě Formální profesní odpovědnosti. Od ní se ale odlišuje ve vymezení času: nekončí a nezačíná s pracovní dobou. Je pocit'ována i mimo pracovní aktivity. Pokud KP mluví o Pocit'ované odpovědnosti, tak v souvislosti s komunikací s klienty/kami, odpovědností ke kolegům a kolegyním a odpovědností k sobě.

Jestliže KP hovoří s klienty/kami, pocit'ují odpovědnost jako těžko měřitelnou míru ovlivnění klientů, např.v rovině emoční. Odpovědnost ke kolegům a kolegyním se objevuje pouze u KP, kteří vycházejí z obecného modu odpovědnosti jako Postupu. Jedná se o odpovědnost (v obecném smyslu Postupu - viz. výše) za část práce kolegů a kolegyň, pokud je KP sami přijmou za svou. Posledním vztahem, kde se v rozhovorech Pocit'ovaná profesní odpovědnost objevuje, je odpovědnost sama k sobě. A to jednak odpovědnost za svůj profesní růst a odbornost (u dvou KP) a pak také odpovědnost ve formě reflexe minulé práce (opět na podkladě obecného modu odpovědnosti). Jako jisté pomocné vodítko by mohlo být využito i následující grafické znázornění:

Existují tedy nějaké styčné body, okolo kterých by se jednotlivé interpretace sdružovaly? Mají jednotlivé výpovědi o pojetí pracovní odpovědnosti něco společného? Jak se ukazuje na základě rozhovorů, pojetí odpovědnosti v obecné rovině není formováno organizací, ve které KP poskytují danou službu. Stejně tak Pocitovaná profesní odpovědnost vzniká na základě osobního

obecného modu odpovědnosti jako Postupu nebo Slovesného určení a Formální profesní odpovědnosti.

A právě Formální profesní odpovědnost je možným polem analýzy hledání odpovědi na otázky zmíněné v předchozím odstavci. Pokud se zde okolo něčeho sdružují jednotlivé pojetí odpovědnosti pracovníka a pracovníc, pak je to právě náplň práce. KP prakticky ani v jednom případě nezmínili Etický kodex či jakýkoli jiný dokument povahy etické. Což nemusí nutně znamenat, že v rámci organizace neexistuje, spíše to znamená, že neexistuje pro pracovníka a pracovníce ve spojení s pojmem *odpovědnost*.

Tedy pokud se okolo něčeho v rámci organizace sdružuje pojetí odpovědnosti, tak je to právě pracovní náplň, která se podílí na konstituování formální profesní odpovědnosti, z níž následně vyrůstá - stále ještě na základě obecného modu odpovědnosti (Postup, Slovesné určení) - odpovědnost Pociťovaná.

POUŽITÉ ZDROJE:

- 01/ ABBOTT, T. *Social and Personality Development*. East Sussex : Routledge, 2001. 192 s.
- 02/ BABBIE, E. R. *The Practice of Social Research*. 9th edition. Belmont : Wadsworth, c2001. 421 s. ISBN 0-534-57474-2.
- 03/ Ibid: 21
- 04/ BAJER, P. V posouzení životní situace dítěte se upřednostňují materiální podmínky před hodnotou rodiny. *Sociální práce / Sociálna práca*, 2006, 1, s. 5
- 05/ BANKS, S. Professional Values and Accountabilities. In: R. Adams, L. Dominelli, M. Payne (Eds.). *Critical Practice in Social Work*. New York: Palgrave, 2002. s. 28-37. ISBN 0-333-92553-X.
- 06/ BARŠA, P. *Panství člověka a touha ženy : Feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalismem*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2002. 323 s. ISBN 80-86429-06-7.
- 07/ BERNE, E. *Co řeknete až pozdravíte : Transakční analýza životních scénářů*. Přeložili Ivana Landová a Josef Grumlík. Praha : NLN, 1997. 450 s. ISBN 80-7106-231-6
- 08/ BERNÝ, A. *Rozdíly v pojetí Gestalt terapie*. Praha, 2004. 58 s. Vedoucí bakalářské práce PhDr. Jaromír Murgaš, CSc.
- 09/ BISMANT, C. Social Work Values: The Moral Core of the Profession. *The British Journal of Social Work*, 2004, 1, s. 109-124.
- 10/ BORECKA-BIERNAT, D. Společensko-rodinná podmíněnost agresivní strategie jednání v obtížné společenské situaci u mládeže. *Československá psychologie*, 2005, č. 6, s. 496-504.
- 11/ BOSS, M. *Včera v noci se mi zdálo*. Přeložil Oldřich Čálek. 1. vyd. Praha : TRITON, 2002. 233 s. ISBN 80-7254-229-X.
- 12/ BOURDIEU, P. *Teorie jednání*. Přeložila Věra Dvořáková. Praha : Karolinum, 1998. 179 s. ISBN 80-7184-518-3.
- 13/ BRANNEN, J., NILSEN, A. From Fatherhood to Fathering : Transmission and Change among British Fathers in Four-generation Families. *Sociology*. 2006, vol. 40, no. 3, s. 335-352.
- 14/ BRENDGEN, M., et al. Examining Genetics and Environmental Effects on Social Agression : A study of 6-Years-Old Twins. *Child Development*. 2005, no. 4, s. 930-946.

- 15/ BREZINKA, W. *Filozofické základy výchovy*. Přeložil Ivan Ozarčuk. Praha: Zvon, 1996. 214 s ISBN 80-7113-169-5.
- 16/ BREZINKA, W. *Východiska k poznání výchovy : Úvod k základům vědy o výchově, k filozofii výchovy a k praktické pedagogice*. Přeložil Alexandr Tuček. Brno : L. Marek, 2001. 311 s. ISBN 80-86263-23-1.
- 17/ BROKL, L., MANSFELDOVÁ, Z., SEIDLOVÁ, A. Vztah poslanců českého parlament k voličům jako problém vertikální odpovědnosti. *Sociologický časopis*. 2001, roč. XXXVII, č. 3, s. 297-311.
- 18/ BUTLER, A., PRITCHARD, C. *Social Work and Mental Illness*. London: MacMillan Press, 1983. 166 s. ISBN 0-333-32704-7.
- 19/ BUTLER, J. Náhodnost' základov: feminizmus a problém 'postmodernizmu'. *Aspekt* 1998, č.1, s. 39-47.
- 20/ BUTLER, J. *Trampoty s rodoum*. Bratislava : Aspekt, 2003.
- 21/ CARPENTER, J. ET. AL. Integration and targeting of Community Care for People with Severe and enduring Mental Health problems: Users' Experiences of the care Programme Approach and Care Management, *The British Journal of Social Work*, 2004, no 3, vol 34, s. 313-333.
- 22/ CLARK, Ch. The Deprofessionalisation Thesis, Accountability and Professional Character. *Social Work and Society* [online]. 2005, vol. 3, is. 2 [cit. 2005-12-15], s. 182-190. Dostupný z WWW: <<http://www.socwork.net/Clark2005.pdf>>. ISSN 1613-8953.
- 23/ Ibid: 184
- 24/ *Code of Ethics of the National Association of Social Workers*. [online]. [cit. 2007-01-15] Dostupný z WWW: <<http://www.socialworkers.org/pubs/codeNew/code.asp>>.
- 25/ CONNELL, R. W. *Gender*. 1st edition. Cambridge : Polity Press, 2002. 173 s. ISBN 0745627161.
- 26/ ČÁLEK, O. Úvod do daseinsanalýzy. In: RŮŽIČKA, J, SKÁLA, J. (Eds.). *Psychoterapie III : Sborník přednášek*. 1. vyd. Praha : Triton, 1997. s. 9-30. ISBN 80-85875-41-1.
- 27/ Ibid: 21.
- 28/ ČERMÁK, I. Narativní myšlení a skutečnost. *Československá psychologie : časopis pro psychologickou teorii a praxi*. 2003, roč. XLVII, č. 1, s. 17-26.
- 29/ Ibid: 19
- 30/ Ibid: 24

- 31/ DAVIES, M. *The Blackwell Encyclopedia of Social Work*. Oxford : Blackwell Publishing, 2000. 412 s. ISBN 0-613-21451-8.
- 32/ DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum, 2000. 374 s. ISBN 80-246-0139-7.
- 33/ DREIKURSOVÁ-FERGUSONOVÁ, E. *Adlerovská teorie : Úvod do individuální psychologie*. Přeložili Vladimír Smékal a kol.. Tišnov : Sursum, 1993. 52 s. ISBN 80-799-01-4.
- 34/ EHRENREICH, B. Život bez otce : promýšlení teorie socialistického feminismu. *Aspekt*. 2001, č. 1, s. 38-41.
- 35/ EISENBERG, L. The Social Construction of the Human Brain. *The American Journal of Psychiatry*. 1995, no. 11. s. 1563-1575.
- 36/ *Etický kodex sociálních pracovníků České republiky*. [online]. [cit. 2007-01-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.sspr.unas.cz/?q=node/13>>.
- 37/ FEARON, J. D. Electoral Accountability and the Control of Politicians : Selecting Good Types versus Sanctioning Poor Performance. In: Manin, B., Przeworski, A., Stokes, S. C. (Eds.). *Democracy, Accountability, and Representation*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. s. 55-97. ISBN 0-521-64616-2.
- 38/ Ibid: 55
- 39/ FLYNN, D. What's wrong with rights? : Rethinking human rights and responsibilities. *Australian Social Work*. 2005, vol. 58, no. 3, s. 244-256.
- 40/ FOUCAULT, M. *Dějiny šílenství : Hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*. Přeložila Věra Dvořáková. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1993. 209 s. ISBN 80-7106-285-2.
- 41/ FOUCAULT, M. *Diskurz, autor, genealogie : tři studie*. Přeložil Petr Horák. Praha : Svoboda, 1994. 115 s. ISBN 80-205-0406-0.
- 42/ FOUCAULT, M. *Dějiny sexuality I. : Vůle k vědění*. Přeložil Čestmír Pelikán. Praha : Herrmann & synové, 1999. 189 s. ISBN 80-238-5090-3.
- 43/ FOUCAULT, M. *Myšlení vnějšku*. Přeložili Čestmír Pelikán et al.. 2. vyd. Praha : Herrmann & synové, 2003. 303 s. ISBN 80-239-2454-0.
- 44/ FRANKL, V. E. *Lékařská péče o duši : Základy logoterapie a existenciální analýzy*. Přeložil Vladimír Jochmann. Brno : Cesta, 1996. 239 s. ISBN 80-85319-50-0.
- 45/ Ibid: 88

- 46/ FRANKL, V. E. *Člověk hledá smysl : úvod do logoterapie*. Přeložil Zdeněk Trtík. Praha : Psychoanalytické nakladatelství, 1994. 88 s. ISBN 80-901601-4-X.
- 47/ FRANKL, V. E. *Psychoterapie pro laiky*. Přeložil Vladimír Smékal. Brno : Cesta , 1998. 158 s. ISBN 80-85319-80-2., str.136
- 48/ FREUD, A. *Já a obranné mechanismy*. Přeložil Petr Babka. Praha : Portál, 2006. 119 s. ISBN 80-7367-084-4.
- 49/ FREUD, S. *Vybrané spisy I.* Přeložili Jiří Pechar a Eugen Wiškovský. Praha : Státní zdravotnické nakladatelství, 1969. 499 s.
- 50/ FREUD, S. *Výklad snů*. Přeložil Ota Friedmann. 4. upr. vyd. Pelhřimov : Nová tiskárna Pelhřimov, 2003. 400 s. ISBN 80-86559-16-5.
- 51/ GIDDENS, A. *New Rules of Sociological Method*. 1st edition. London : Hutchinson Co, 1976. 192 s. ISBN 0-09-127520-2.
- 52/ Ibid: 15
- 53/ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem : O rozdílné psychologii žen a mužů*. Přeložila Eva Klimentová. Praha : Portál, 2001. 191 s. ISBN 80-7178-402-8.
- 54/ GLASERSFELD Von, E. An Introduction to Radical Constructivism. In: P. Watzlawick (Ed.). *The Invented Reality : How Do We Know What We Believe We Know? (Contributions to Constructivism)*. New York : Penguin Books, 1984. s. 17-40. ISBN 0-393-01731-1.
- 55/ Ibid: 18.
- 56/ Ibid: 21.
- 57/ GLISSON, Ch. A. The Accountability Controversy. *Social Work* [online]. 1975, vol. 20, is. 5, [cit. 2006-02-05]. s. 417-419. Dostupný z WWW: <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=19&hid=17&sid=ad90e08e-4ac8-4fd9-b89d-09d8f7b88da5%40sessionmgr3>>.
- 58/ HAGGERTY, R. J. et al. *Stress, risk, and resilience in children and adolescents*. Cambridge : Cambridge University Press, c1994. 417 s. ISBN 0-521-44146-3
- 59/ HARTMANN, H. I. Rodina ako miesto pre rod, triedu a politický boj : príklad domácich prác. *Aspekt*. 2001, č. 1, s. 10-24.
- 60/ HAVLÍK, R. *Úvod do sociologie*. 4. vyd. Praha : Karolinum, 2003. 129 s. ISBN 80-246-0381-0.
- 61/ HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Přeložil Ondřej Muller. Praha : Portál, 1997. 175 s. ISBN 80-7178-154-1.

- 62/ HERSEN, M., SLEDGE, W. *Encyclopedia of Psychotherapy*. San Diego : Academic Press, 2002. 2 sv. (970, 985 s.). ISBN 0-12-343012-7.
- 63/ HURDLEY, R. Dismantling Mantelpieces : Narrating Identities and Materializing Culture in the Home. *Sociology*. 2006, vol. 40, no. 6, s. 717-733.
- 64/ JANOUSEK, J. Významová analýza komunikace. *Československá psychologie : časopis pro psychologickou teorii a praxi*. 2005, roč. 11, č. 3, s. 193-210
- 65/ JONAS, H. *Princip odpovědnosti : Pokus o etiku pro technologickou civilizaci*. Přeložili Břetislav Horyna a Zdeněk Bígl. Praha : Oikoymenh, 1997. 318 s. ISBN 80-86005-06-2.
- 66/ Ibid: 142
- 67/ Ibid: 147
- 68/ KELLER, J. *Úvod do sociologie*. 2. upr. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 1994. 186 s. ISBN 80-901059-7-1.
- 69/ KLUSOŇ, V. *Instituce a odpovědnost : k filosofii ekonomické vědy*. Praha : Karolinum, 2004. 319 s. ISBN 80-246-0722-0 .
- 70/ Ibid: 15.
- 71/ Ibid: 298.
- 72/ Ibid: 42.
- 73/ KOMAR, P., et al. *Clinical Medicine : a textbook for medical students and doctors*. 3. London : W. B. Saunders, 1994. 1135 s. ISBN 0-7020-1739-6.
- 74/ KOPŘIVA, K. *Lidský vztah jako součást profese: Psychoterapeutické kapitoly pro sociální, pedagogické a zdravotnické profese*. Praha: Portál, 1997. 147 s. ISBN 80-7178-429-X.
- 75/ KRATOCHVÍL, S. *Základy psychoterapie*. 4. aktualiz. vyd. Praha : Portál, 2002. 392 s. ISBN 80-7178-657-8.
- 76/ Ibid: 93.
- 77/ KUHN, T. S. *Struktura vědeckých revolucí*. Přeložil Tomáš Janíček. Praha : OIKOYMENH, 1997. 206 s. ISBN 80-86005-54-2.
- 78/ Ibid: 23.
- 79/ LEVICKÁ, J. Ekonomický model sociální práce. *Sociální politika*. 2002, č. 5, s. 5-6.
- 80/ LEVICKÁ, J. Právní model sociální práce. *Sociální politika*. 2002, č. 12, s. 9-11.

- 81/ Ibid: 9
- 82/ LIBET, B. Do We Have Free Will? *Journal of Consciousness Studies*. 1999, č. 8-9, s. 47-57.
- 83/ LITTLEWOOD, B. *Feminist perspectives in sociology*. Harlow : Pearson, 2004. 254 s. ISBN 0-13-04046-16.
- 84/ LOEHLIN, J. G., NEIDERHISER, J. M. , REISS, D. Genetics and Environmental Components of Adolescent Adjustment and Parental Behavior. *Child Development*. 2005, no. 5, s. 1104-1115.
- 85/ MALUCCIO, A. N. Promoting Competence Through Life Experience. In: Germain, C. B. (Ed.). *Social Work Praktice: People and Environments – An Ecological Perspective*. New York: Columbia University Press, 1979. s. 282-304. ISBN 0-231-04333-3.
- 86/ MANIN, B., PRZEWORSKI, A., STOKES, S. C. Introduction. In: Manin, B., Przeworsky, A., Stokes, S.C. (Eds.). *Democracy, Accountability, and Representation*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. s. 1-26. ISBN 0-521-64616-2
- 87/ Ibid: 21.
- 88/ MARTIN, E. The Egg and the Sperm: How Science Has constructed a Romance Based on Stereotypical Male-Female Roles. In: Lamphere, L., Ragoné, H., Zavella, P. (Eds.). *Situated Lives: Gender & Culture in Everyday Life*. New York: Routledge, 1997. s. 85-98. ISBN 0-415-91807-3
- 89/ MATOUŠEK, O. Klientův přirozený svět a sociální služby. *Sociální práce / Sociálna práca : Časopis pro teorii, praxi a vzdělávání v sociální práci*. 2004, č. 3, s. 57-66.
- 90/ MATTISON, D., JAYARATNE, S., CROXTON, T. Client or Former Client? : Implications of Ex-Client Definition on Social Work Practice. *Social Work*. 2002, vol. 47, no. 1, s. 55-64.
- 91/ Ibid: 55
- 92/ Ibid: 56
- 93/ MATTISON, M. Ethical Decision Making : The Person in the Process. *Social Worker*. 2000, vol. 45, no. 3, s. 201-212., str. 201
- 94/ MILNER, J., O'BYRNE, P. *Assessment in Social Work*. 2nd edition. New York : Palgrave Macmillan, 2002. 214 s. ISBN 0-333-98747-0.
- 95/ MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*. 2. upr. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 2002. 250 s. ISBN 80-86429-05-9.

- 96/ NAVRÁTIL, P. Sociální práce jako sociální konstrukce. *Sociologický časopis*. 1998, roč. 34, č. 1, s. 37-50.
- 97/ NAVRÁTIL, P. *Úvod do teorií a metod sociální práce*. 1. vyd. Brno : Marek Zeman, 2000. 64 s.
- 98/ NAVRÁTIL, P. Současné pojetí a dilemata disciplíny. In: O. Matoušek a kol. *Základy sociální práce*. Praha : Portál, 2001. s. 183-192. ISBN 80-7178-473-7
- 99/ Ibid: 187
- 100/ NEIBUHR, H. R. *The responsible self: an essey in christian moral philosophy*. New York : Harper & Row, 1963. 183 s.
- 101/ Ibid: 56
- 102/ Ibid: 61
- 103/ Ibid: 64
- 104/ ONDREJKOVIČ, P., MAJERČÍKOVÁ, J. Zmeny v spoločnosti a zmeny v rodine - kontinuita a zmena. *Sociológia*. 2006, roč. 38, č. 1, s. 5-30.
- 105/ OVERTON, W. F. Development Across the Life Span. In: LERNER, R. M., EASTERBROOKS, M. A., MISTRY, J. *Handbook of Psychology : Developmental Psychology*. Hoboken : John Wiley and Sons, 2003. s. 13-42.
- 106/ PAYNE, J. *Hermeneutická etika : Jeden filosofický pokus o setkání s lidskou bytostí*. Praha : Triton, 1995. 109 s. ISBN 80-85875-07-1.
- 107/ Ibid: 50.
- 108/ Ibid: 51.
- 109/ PAYNE, M. *Modern Social Work Theory*. 3rd edition. Chicago : Lyceum Books, 2005. 366 s. ISBN 0-925065-83-8.
- 110/ Ibid: 8.
- 111/ PERLS, F. S. *Gestalt terapie doslova*. Přeložil Petr Jochmann. Praha : Votobia, 1996. 311 s. ISBN 80-7198-115-X.
- 112/ Ibid: 72
- 113/ PERLS, F. S., HEFFERLINE, R. F., GOODMAN, P. *Gestalt terapie : vzrušení lidské osobnosti a její růst*. Přeložil Anton Polák. Praha : Triton, 2004. 491 s. ISBN 80-7254-507-8.
- 114/ Ibid: 104
- 115/ *Příruční slovník jazyka českého*. Díl III. (N - O). Praha : Školní nakladatelství, 1938-40.

- 116/ RADIMSKÁ, R. Moc a individuální zájmy v partnerských vztazích. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. 2003, č. 3-4, s. 4-5.
- 117/ REAMER, F. G. The Evolution of Social Work Ethics. *Social Work : Journal of the National Association of Social Workers*. 1998, vol. 43, no. 6, s. 488-500.
- 118/ ROUSSEAU, J. J.. *O smlouvě společenské čili o základech politického práva*. Přeložil František Šelep. Praha : J. Otto, 1929. 186 s.
- 119/ SAARNI, C., MUMME, D. L. & CAMPOS J. J. Emotional Development. In: N. Eisenberg (Ed.). *Handbook of Child Psychology*. (Vol. 3). New York : John Wiley & Sons, 1998. s. 237-309. ISBN 0-471-34981-X
- 120/ SALAMON, E. Kdo je zákazníkem sociálních služeb?. *Sociální politika*. 2001, vol. 9, no. 2, s. 6-9.
- 121/ SHAFFER, D. R. *Developmental psychology : Childhood and Adolescence*. 5th edition. Pacific Grove : Brooks/Cole Publishing Company, 1999. 641 s.
- 122/ SHERMAN, J. In the rings of Starurn. New York: Oxford University Press, 1994. 337 s. ISBN 0195072448.
- 123/ SILVERMAN, D. *Ako robiť kvalitatívny výskum: praktická príručka*. Bratislava: Ikar, 2005. 327 s. ISBN 80-551-0904-4.
- 124/ SMÉKAL, V. *Pozvání do psychologie osobnosti: člověk v zrcadle vědomí a jednání*. Brno: Barrister & Principal, 2004. 523 s. ISBN 80-86598-65-9
- 125/ ŠMAUSOVÁ, G. Proti tvrdošíjně představě o ontické povaze gender a pohlaví. *Sociální studia*. 2002, č. 7, s. 15-27.
- 126/ TING, L., et al. Dealing with Aftermath : A Qualitative Analysis of Mental Health Social Workers' Reaction after a Client Suicide. *Social Work* [online]. 2006, vol. 51, is. 4, [cit. 2007-03-01] s. 329-341.
Dostupný z WWW:
<<http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=9&hid=17&sid=ad90e08e-4ac8-4fd9-b89d->
- 127/ VEREŠOVÁ, M., HUŠVÉTYOVÁ, J. Štýly rodinnej výchovy a rizikové správanie dievčat a chlapcov v období puberty. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*. 2005, č. 1, s. 17-29.
- 128/ WATZLAWICK, P. *Jak skutečná je skutečnost? : mylné představy, klamání, porozumění*. Přeložil Zbyněk Vybíral. Hradec Králové : Konfrontace, 1998. 234 s. ISBN 80-86088-00-6.

- 129/ WATZLAWICK, P., BAVELASOVÁ, J. B., JACKSON, D. D. *Pragmatika lidské komunikace: interakční vzorce, patologie a paradoxy*. Přeložili Barbora Zídková a Zbyněk Vybíral. Hradec Králové : Konfrontace, 1999. 243 s. ISBN 80-86088-04-9.
- 130/ WATZLAWICK, P. Chcete-li vidět, naučte se jednat!. In: ZEIG, J. K. *Umění psychoterapie*. Praha : Portál, 2005. s. 176-189. ISBN 80-7178-972-0.
- 131/ Ibid: 188
- 132/ WALKER, P. Understanding Accountability : Theoretical Models and their Implications for Social Services Organizations. *Social Polici & Administration*. 2002, vol. 36, no. 1, s. 62-75.
- 133/ Ibid: 62
- 134/ WEST, C., ZIMMERMAN, Don H. Doing Gender. In JACKSON, S., SCOTT, S. *Gender : A Sociological Reader* . New York : Routlage, 2002. s. 42-47.
- 135/ WOLFE, D. A., JAFFE, P. G. Prevetion of Domestic Violence and Sexual Assault. *VAW net* [online]. 2003 [cit. 2005-10-20], s. 1-9. Dostupný z WWW: <http://www.vawnet.org/DomesticViolence/Research/VAWnetDocs/AR_Prevention.pdf>.
- 136/ ZÁBRODSKÁ, K. Rodová analýza jako prostor pro nové epistemologie : poststrukturalismus a diskurzivní analýza v psychologii. *Československá psychologie*. 2006, roč. L, č. 2, s. 105-118.
- 137/ ZVOLSKÝ, P., et al. *Psychiatrie*. 1. vyd. Praha : Galén, 2001. 623 s. ISBN 80-7262-140-8.

PŘÍLOHY:

Příloha 1.

APENDIX A:

Tato příloha by měla sloužit jako reflexe toho, jak jsem sám, jakožto tazatel a interpret dat, mohl jednak ovlivnit výpovědi komunikačních partnerek a partnera, jednak jakým způsobem jsem interpretoval zjištěná data, což samozřejmě analýzu ovlivnilo také.

U pojmu odpovědnosti v profesi je zřejmé určité ovlivnění u následujícího rozlišení odpovědnosti *pocit'ované* a odpovědnosti dané zaměstnavatelem (*formální*). Toto rozlišení se jaksi ne příliš explicitně vynořilo z rozhovoru s komunikační partnerkou, se kterou jsem mluvil jako první. Jako rozlišení se mi to jevílo poměrně zajímavým a tak jsem se dalších komunikačních partnerek na takové rozlišení přímo doptával, i když ho před položením mé otázky nezmínily samy. Je tedy možné, že by se toto rozlišení neobjevilo jinde než u první komunikační partnerky.

Komunikační partner (KP4) takové rozlišení zmínil sám s tím, že cokoli je mimo formální odpovědnost, snad ani není odpovědností, ale svobodnou vůlí

Všichni KP ale na otázky po rozlišení *pocit'ované* a formální odpovědnosti odpovídali bez dlouhého přemýšlení a je tedy pravděpodobné, že takové rozlišení bylo v nějaké podobě přítomno v jejich osobním pojetí odpovědnosti.

V rámci 9.4.5. bylo možné ovlivnění komunikační partnerky ohledně odpovědnosti sama k sobě za odvedenou práci (kolik bylo vyrobeno) tím, že jsme o vyrobených věcech chvíli před tím, než jsme v hovoru přešli k odpovědnosti k sobě, hovořili.

To, že je v rámci kap. 9.4.4. u dodržování cílů organizace a odpovědnosti - odpovědného dodržování a lpění - pouze jedna KP je dáno tím, že poslední tři rozhovory proběhly v krátké době po sobě a byly přepsány společně v jeden den, kdy už další rozhovor neměl následovat. Tento bod se tedy v dalších rozhovorech neobjevuje, protože jsem na něj v rámci analýzy rozhovorů narazil až po ukončení sběru dat. I tak se mi jevílo podstatné jej zmínit, protože přímo ovlivňuje práci s klienty/kami.

Také spojení *odpovědnost k* jsem vnesl do rozhovorů já. Je tedy možné, že by jednotliví KP takové spojení nepoužili. Na otázku ke komu jsou odpovědní ale odpovídali bez váhání a je tedy pravděpodobné, že takové spojení do jejich slovníku patří. Fakt, že se význam tohoto spojení nekryje u některých KP s jejich pojetím odpovědnosti, jsem zmínil v teoretické části.

Přepsané rozhovory jsem nejprve zkoumal z hlediska obecného pojetí odpovědnosti, a to z počátku vypsáním slov, které se nejčastěji opakovaly, společně se shrnutím výpovědí KP na jeden papír. Hledal jsem, co všechno je pro KP spojeno s pojmem odpovědnost a zjistil, že dvě KP si jej pojí daleko

více s nějakým obecným postupem než zbylí KP. Od toho jsem vyšel při popisu odpovědnosti jako Postupu a jako Slovesného určení.

Stejně jsem postupoval v rámci pojetí odpovědnosti v profesi, v jejich práci a v okruhu otázek a výpovědí okolo tématu Komu jsou a komu se cítí odpovědni. Tímto způsobem byla formulována odpovědnost Pociťovaná a Formální. Pokud KP hovořili o profesní odpovědnosti obecně, v rovině jejich osobního pojetí, blížily se výpovědi obecnému pojetí Postupu a Slovesného určení. Neformuloval jsem tudíž nové kategorie a zohlednil pouze zužující rámec, vymezený pracovní náplní. Přesto, že se i v rámci Pociťované a Formální odpovědnosti stále objevovalo rozlišení podle obecného modu, rozdílem zde bylo především časové vymezení.

Odpověď na 2. dílčí výzkumnou otázku byla hledáním něčeho, co zmiňují ve svých výpovědích všechny komunikační partnerky a komunikační partner. Tuto podmínku splnila prakticky pouze pracovní náplň. Pociťovanou odpovědnost právě komunikační partner nakonec nepovažoval za odpovědnost, ale druh svobodné vůle.

Příloha 2.:

ZÁKLADNÍ OTÁZKY POKLÁDANÉ KOMUNIKAČNÍM PARTNERŮM A PARTNERKÁM V PRŮBĚHU ROZHOVORŮ:

- ⇒ Když se řekne pojem odpovědnost, co si pod tím Vy sám / sama představíte?
- ⇒ Mohl / mohla byste popsat, jaké by mělo být jednání, aby jej bylo možné označit za odpovědné?
- ⇒ Kdy podle Vás člověk získává odpovědnost?
- ⇒ Kdy podle Vás člověk odpovědnost ztrácí?
- ⇒ Kdybych zmínil pojem odpovědnost v rámci práce, kterou tady vykonáváte, co si pod tímto slovním spojením představujete?
- ⇒ Ke komu máte deklarovanou odpovědnost v rámci práce, kterou zde vykonáváte?
- ⇒ Ke komu v rámci Vaší práce odpovědnost cítíte?
- ⇒ Kdy pro Vás odpovědnost, která je spojena s prací, končí a začíná? (Když přijdete ráno do práce a když z ní pak odcházíte?, Jak je to vůči klientům?)
- ⇒ A co se týče jednotlivých aktivit s klienty a klientkami, kdy pro Vás ta profesní odpovědnost končí?
- ⇒ Co je pro Vás v rámci práce odpovědné jednání? Lze ho nějak vymezit konkrétními aktivitami ? Z čeho takové vymezení vychází?
- ⇒ Co by naopak bylo neodpovědné jednání?
- ⇒ Jakou roli pro Vás hraje to, že část klientů je zbavena odpovědnosti za právní úkony, či v rámci svého postižení některé úkony nezvládne?
- ⇒ Jsou nějaké dokumenty tady v XXXX, kde je pojem odpovědnosti zmiňován?
- ⇒ A mají také klienti a klientky nějak nadefinovanou odpovědnost tady v rámci organizace?